

PRAVIDLÁ RÓMSKEHO PRAVOPISU

Druhé, rozšírené a prepracované vydanie

Pravidlá rómskeho pravopisu

Druhé, rozšírené a prepracované vydanie

Autor: PhDr. Jan Červenka, Ph.D.

Recenzenti: Mgr. Eva Gašparová, Mgr. Ingrid Lukáčová, Ing. Mgr. Gabriela Radičová

Odborný konzultant: PhDr. Jozef Facuna, PhD.

Jazyková korektúra v slovenskom jazyku: Mgr. Božena Mizerová

Jazyková korektúra v rómskom jazyku: Mgr. Eva Gašparová

Grafický dizajn a obálka: Juraj Ulický

Vydal: Národný inštitút vzdelávania a mládeže, Pracovisko Pluhová 8, Bratislava

Tlač: Centrum polygrafických služieb MV SR, p. o. - **Počet strán:** 76 - **Náklad:** 500

ISBN 978-80-565-1577-8 **EAN** 9788056515778

Pravidlá rómskeho pravopisu – druhé, rozšírené a prepracované vydanie je výstupom preddefinovaného projektu „*Inovatívne vzdelávanie učiteľov s cieľom zvýšiť ich interkultúrne kompetencie vo vzdelávacom procese rómskych žiakov*“, ktorý je financovaný z Nórskeho grantov a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

(Poznámka: Prvé vydanie zostavil autorský kolektív: doc. PhDr. Milena Hübschmannová, CSc., PhDr. Jan Červenka, Ph.D., Mgr. Anna Koptová, Mgr. Eva Gašparová, PaedDr. Gejza Adam, Mgr. Irena Adamová, Mgr. Erika Adamová, PhDr. Viliam Zeman, Mgr. Viera Šandorová, Mgr. Ingrid Lukáčová, Ing. Ján Hero, Magdaléna Kokyová, odbornými garantmi boli doc. PhDr. Milena Hübschmannová, CSc., PhDr. Jan Červenka, Ph.D. a Mgr. Zbyněk Andrš)

Autorské práva sú vyhradené a vykonáva ich vydavateľ. Akékoľvek rozmnožovanie časti alebo celku diela akýmkoľvek spôsobom v slovenskom, ale aj v inom jazyku bez písomného súhlasu vydavateľa je zakázané.

© Národný inštitút vzdelávania a mládeže Bratislava, 2023

Working together for a green, competitive and inclusive Europe

Working together for an inclusive Europe

Spolu s Rómami dosiahneme viac – Together with Roma, we will achieve more – Jekhetane le Romenca buter keraha

www.norwaygrants.sk

Podakovanie za podporu:

Projekt s názvom „*Inovatívne vzdelávanie učiteľov s cieľom zvýšiť ich interkultúrne kompetencie vo vzdelávacom procese rómskych žiakov*“ získal grant z Nórska prostredníctvom Nórskeho grantov v sume 1 326 000 €. Projekt bol spolufinancovaný v sume 234 000 € zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky. Cieľom projektu je systémová podpora zavedenia vyučovania rómskeho jazyka a literatúry, rómskej kultúry a rómskej histórie na všetkých stupňoch vzdelávania v rámci školských vzdelávacích programov škôl so žiakmi z rómskych komunít, podpora interkultúrneho vzdelávania, demokratického a inkluzívneho školského prostredia.

Thanks for the support:

The project entitled „*Innovative Training of Teachers to Increase Intercultural Competences of Teachers in the Educational Process of Roma Pupils*“ was awarded from Norway through the Norway Grants in the amount of 1 326 000 €. The project was co-financed in the amount of 234 000 € from the state budget of the Slovak Republic. The aim of the project is to systematically support the introduction of the teaching of Romani language and literature, Roma culture and history at all levels of education within the school curricula of schools with pupils from Roma communities, to promote intercultural education, democratic and inclusive school environments.

**PRAVIDLÁ
RÓMSKEHO PRAVOPISU**

Druhé, rozšírené a prepracované vydanie

OBSAH

PREDHOVOR K 2. VYDANIU PRAVIDIEL RÓMSKEHO PRAVOPISU.....	7
RÓMČINA VO SVETE A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE.....	8
DEJINY RÓMSKEHO PRAVOPISU V BÝVALOM ČESKOSLOVENSKU A V SLOVENSKEJ A ČESKEJ REPUBLIKE.....	11
Zápisy rómčiny pred štandardizáciou.....	11
Prvá štandardizácia: Zväz Cigánov – Rómov, Praha 1970 – 1972.....	12
Popisy a uplatňovanie štandardu v období medzi dvoma štandardizáciami....	13
Druhá štandardizácia: Štátny pedagogický ústav, Bratislava 2008.....	14
ZOZNAM POUŽITÝCH SKRATIEK	15
ZÁKLADNÝ TYP RÓMSKEHO PRAVOPISU, PÍSMO A ABECEDA.....	16
PRAVOPIS A JEHO PRINCÍPY.....	17
FONEMATICKÝ (FONOLOGICKÝ) PRINCÍP.....	17
Prehľad.....	17
Príklady.....	18
MORFEMATICKÝ (MORFOLOGICKÝ, ANALOGICKÝ) PRINCÍP.....	25
Prehľad.....	25
Problematika zápisu prevzatých predpôn zakončených na spoluhlásku.....	26
Príklady.....	27
ETYMOLOGICKÝ PRINCÍP	30
Prehľad.....	30
Príklady.....	32
INTERDIALEKTNÝ PRINCÍP.....	33
Prehľad.....	33
Príklady.....	34
PÍSANIE SAMOHLÁSOK A SPOLUHLÁSOK.....	36
Písanie samohlások <i>a, e, i, o, u</i>	36
Písanie spoluhlások <i>ď, ľ, ň, ť</i>	37
PÍSANIE SLOV CUDZIEHO PÔVODU.....	39
Príklady použitia a pravopisného riešenia mien cudzieho pôvodu	41
PÍSANIE SLOV OSOBITNE A DOVEDNA (SEGMENTÁCIA).....	43
Príkladypísania záporiek.....	45

Písanie predložiek s členom a inými slovnými druhmi.....	46
Príklady.....	47
Zápis ostatných prípadov spájania s odpadnutím samohlásky.....	49
Príklady spojení slov písaných dovedna a osobitne.....	50
Príklady chýb v segmentácii.....	51
ROZDEĽOVANIE SLOV.....	52
Rozdeľovanie slov na rozhraní morféme.....	52
Rozdeľovanie slov na rozhraní slabík.....	54
PÍSANIE VELKÝCH PÍSMEN.....	56
INTERPUNKCIA.....	59
Interpunkcia a jej funkcie.....	59
Interpunkčné znamienka.....	60
Úvodzovky („...“).....	60
Dvojbodka (:).....	61
Pomlčka (-).....	62
Tri bodky (...).....	64
Lomka (/).....	64
Čiarka (,).....	65
Bodka (.).....	68
Výkričník (!).....	69
Otáznik (?).....	70
Bodkočiarka (;).....	71
Spojovník (-).....	72
Apostrof (´).....	73
Zátvorky ().....	73
SLOVNÍČEK VYBRANÉHO RÓMSKEHO JAZYKOVEDNÉHO NÁZVOSLOVIA	
Z OBLASTI PRAVOPISU.....	75
Typológia: <i>Tipologija</i>	75
Interpunkcia: <i>Interpunkcija</i>	75
Diakritika: <i>Dijakritika</i>	75
Ďalšie grafické znaky: <i>Aver grafika</i>	75
LITERATÚRA.....	76

PREDHOVOR K 2. VYDANIU PRAVIDIEL RÓMSKEHO PRAVOPISU

Pravidlá rómskeho pravopisu boli na Slovensku v systematickej podobe publikované po prvý raz v roku 2006. Prvé vydanie obsahovalo v jednej knihe pravopisné pravidlá, gramatický prehľad a slovník. Cieľom publikácie bolo „pomôcť predovšetkým študentom, učiteľom, prekladateľom a predstaviteľom širokej verejnosti, ktorí prichádzajú do styku s rómskym jazykom“. Tieto slová nevyjadrovali iba pranie autorov a vydavateľa. Už v tejto dobe sa na Slovensku úspešne rozvíjali nielen rómske médiá, ale na niekoľkých školách aj výuka rómčiny, zatiaľ vo fáze experimentu. A práve publikácia popisujúca pravopisný a gramatický štandard severocentrálnej rómčiny v rozhodujúcej miere podporila tieto snahy prakticky aj symbolicky.

V súčasnej dobe sme už o poriadny krok ďalej. Vtedajším vyučujúcim pribudlo skúseností, za ten čas sa vystriedalo aj pomerne veľa učiteľov – rodených hovoriacich rómčiny disponujúcich štátnou skúškou z rómskeho jazyka a dá sa povedať, že výučba rómčiny už nie je iba zaujímavým experimentom v počiatočnej fáze. Zároveň sa v pedagogickej a redakčnej praxi ukazovali nedostatky, gramatické a pravopisné prvky nedoriešené v prvom vydaní, pribúdali praktické skúsenosti s výučbou a iným používaním publikácie, pribúdali námety, čo je treba doplniť, upresniť, viac vo výklade rozviesť, objasniť väčším množstvom názorných príkladov atď. Pokročili aj výskumy severocentrálnej rómčiny v oblasti dialektológie, sociolingvistiky i gramatického popisu.

Výsledkom je publikácia rozdelená do troch častí (pravopisná, gramatická a slovníková), pričom dve z nich (pravopisnú časť a popis rómskej gramatiky) spracoval pre druhé vydanie sám odborný garant prvého vydania (a zároveň jeden z hlavných autorov jeho finálnej verzie). Tieto dve časti sú nielen kompletne prepracované s prihliadnutím na súčasný stav poznania a doterajšie skúsenosti s prvým vydaním, ale sú aj podstatne rozšírené: texty druhého vydania pravopisných pravidiel a gramatického prehľadu majú spolu viac ako trojnásobný rozsah v porovnaní s prvým vydaním.

Obidve časti spolu úzko súvisia a obidve predstavujú štandard využiteľný v školskej a redakčnej praxi, ale predsa len sa drobno líšia v poňatí. V pravopise je žiaduca skôr záväzná norma riešiacia vždy jedinou alternatívou čo najviac sporných prípadov. Cieľom je nekomplikovať jazykovú informáciu, ktorá sa k adresátovi

dostáva, variáciami písomného kódu, ktoré by nežiaducim spôsobom komplikovali prenos informácie a pritom neprinášali obohatenie jazykového a myšlienkového repertoáru. Oproti tomu gramatický popis jazyka, najmä jazyka rozvíjajúceho sa v aktuálnej dobe do nových štýlových vrstiev a upevňujúceho svoj spisovný úzus, nemôže ani kompletne popísať jazyk vo všetkých jeho nuansách, priblížiť všetky varianty v rôznych jazykových vrstvách a stanoviť vždy presne, čo je a čo nie je normatívne. Čiže pravopisná publikácia má charakter o niečo preskriptívnejší, zatiaľ čo gramatická publikácia má charakter o niečo deskriptívnejší. Súvisí to aj so samotným charakterom uvedených oblastí. Gramatický popis jazyka je jedným z hlavných záujmov jazykovedy, rieši sa vedeckými metódami, sú v ňom rôzne, aj diametrálne odlišné hypotézy, argumentuje sa a dokazuje a niekedy zostáva výsledok relatívny. Stanovenie pravopisných pravidiel je naproti tomu aktom na pomedzí jazykovedy a politiky a napriek tomu, že sme v súčasnosti zvyknutí, že túto úlohu plnia jazykovedci v odborných špecializovaných inštitúciách, nebolo to tak vždy a nie je to tak pri všetkých jazykoch. A hlavne jazykovedec sám v okamihu určovania, čo je správne a čo nesprávne prestáva pochybovať a vydáva sa do oblasti aplikovanej vedy, alebo dokonca až za jej hranicu.

To samozrejme platí (iba v menšej miere) aj pre preskriptívnu gramatiku, najmä pre školské účely. Pre takéto publikácie je nevyhnutné obmedziť relativizáciu všetkých tvrdení a predkladanie prílišného množstva variantov. V gramatickom popise jazyka, ktorý sa používa v doménach vyhradených pre spisovný jazyk a je aj jazykom vyučovaným, by bolo veľkou chybou, keby sme iba registrovali možné jazykové varianty a vyhýbali sa kritériám jazykovej správnosti. Jazyková preskripcia sa v prípade rómčiny môže už naviac opierať o tradíciu výučby na vysokej škole aj na stredných školách. Preto ani gramatická časť nie je v otázkach správnosti a nesprávnosti diametrálne odlišná od časti pravopisnej, obidve publikácie sa vhodným spôsobom dopĺňajú a spoločne tvoria pomôcku pre učiteľov, redaktorov a iných pracovníkov, ktorí pracujú s rómskym jazykom.

RÓMČINA VO SVETE A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Rómčina prešla za stáročia svojho vývoja logickým divergentným procesom. Jednotlivé rómske skupiny rozvíjali svoje nárečia oddelene a v kontakte s inými majoritnými jazykmi.

Na medzinárodnej úrovni sme v posledných dekádach svedkami používania rómčiny na rôznych kongresoch a iných podujatiach, kde tento jazyk slúži ku komunikácii medzi Rómami z rôznych krajín. Na niektorých z nich sa diskutuje aj o probléme zblížovania rómskych dialektov a akéhosi zjednocovania rómskeho jazyka. Je však treba povedať, že vzdialenosť dialektov, ale aj rôznosť spoločenských podmienok v jednotlivých krajinách neumožňuje v súčasnej dobe vytvoriť a presadiť akúsi jednotnú rómčinu, ktorá by mohla byť v rôznych krajinách využitá v školstve a tlači, a pritom bola miestnymi Rómami prijímaná ako materinský jazyk.

Preto vo vzťahu k jazyku treba budovať skôr lokálnu jazykovú identitu Rómov a pokúsiť sa o vytvorenie štandardizovanej rómčiny v konkrétnom štáte, kde Rómovia žijú. Používali by ju v literatúre, v tlači, v školách. A tam, kde im to zákon umožňuje, aj v úradnom styku. V rôznych krajinách sa preto rozvíjajú aktivity súvisiace s rómčinou viac-menej separátne, aj keď napríklad spolupráca medzi Českou a Slovenskou republikou je veľmi intenzívna a jej výsledkom je aj táto publikácia. To je však dané viacerými faktormi: tradíciou spoločného štátu, dlhoročnou tradíciou spolupráce v oblasti rozvoja rómčiny a v prvom rade príbuznosťou rómskej populácie v oboch krajinách. Rómske obyvateľstvo v Českej republike je vo svojej väčšine tvorené potomkami Rómov, ktorí sa tam po druhej svetovej vojne presťahovali zo slovenskej časti vtedajšej republiky.

Hranice rómskych skupín a (makro) dialektov sa z pochopiteľných dôvodov nekryjú s hranicami štátov. Mnohé skupiny žijú vo viacerých súčasných štátoch a na druhej strane v jednom štáte často žijú vedľa seba rôzne rómske skupiny. Na území Slovenska (a rovnako aj Česka) tiež nie je rómsky jazyk jednotný. Keď sa diskutuje o otázkach jeho kodifikácie a štandardizácie, je treba vziať v prvom rade do úvahy, že Rómovia na Slovensku hovoria tromi hlavnými dialektmi:

- slovenská rómčina (východo- a západoslovenská) – patrí do severocentrálnej skupiny,
- maďarská rómčina – patrí do juhocentrálnej skupiny,
- olašská rómčina – patrí do severovlašskej skupiny.

Aktivity v súvislosti s tlačou, školstvom a štandardizáciou sa doposiaľ týkali takmer výhradne rómčiny zo skupiny severocentrálnej (a to na Slovensku, ako aj v Českej republike) a týkajú sa jej aj prítomné publikácie. To má svoje dôvody: Rómovia hovoriaci týmto dialektom tvoria v obidvoch

krajinách výraznú väčšinu (odhady hovoria najčastejšie o 80 %) a mali o tieto aktivity historicky záujem, prípadne sa na nich aktívne podieľali a podieľajú. Dôležitým kritériom je aj jazyková vitalita daného dialektu. Tá pri rómčine zo severocentrálnej skupiny nie je taká vysoká ako u rómčiny olašskej, ale je vyššia ako pri rómčine maďarskej, ktorá v mnohých lokalitách ustúpila z pozície materinského jazyka maďarčine. Je treba ešte pripomenúť, že prítomné aktivity neašpirujú na stanovenie pravidiel pre severocentrálnu rómčinu používanú na území južného Poľska a západnej Ukrajiny, kde sa tieto veľmi príbuzné dialekty zapisujú osobitne v súlade s miestnymi tradíciami. Naopak severocentrálna rómčina používaná v Českej republike sa v písanej podobe vyvíjala vždy v súlade s podobou používanou na Slovensku a je tomu tak doteraz.

Ako je to teda s kodifikáciou a štandardizáciou rómčiny na Slovensku? Ak chápeme pojem kodifikácia ako prijatie záväzných pravidiel pre zápis hovorenej reči, kodifikovaný pravopis rómčiny na Slovensku už bol plne prijatý, lebo od roku 1970, kedy boli zostavené pravidlá zápisu rómčiny v rámci Zväzu Cigánov – Rómov, sa tento pravopis s malými modifikáciami používa dodnes v prevažnej väčšine tlačených textov a v školách s vyučovaním rómčiny. Tento proces bol na Slovensku navyše upevnený prvým vydaním týchto systematických pravidiel pravopisu a gramatického prehľadu v roku 2006 a následnou slávnostnou oficiálnou deklaráciou v júni 2008. Čo sa týka štandardizácie jazyka, tento proces prebieha, no nie je žiaduce očakávať tak záväznú a predovšetkým monoalternatívnu jazykovú normu, ako sa od 19. storočia presadila v slovenčine, češtine a iných, vtedy sa emancipujúcich jazykoch strednej Európy (v mnohých iných regiónoch sveta nie je spisovná reč tak prísne regulovaná). Väčšie bohatstvo variantov nemôže v súčasnej dobe rómčine uškodiť.

Na druhej strane je samozrejme treba (a my tak dôsledne robíme) preferovať prevažujúce jazykové varianty pred okrajovými, vhodnejšie varianty pred menej vhodnými, pôvodnejšie varianty pred výpožičkami z majoritných jazykov. Tiež je treba podporovať staré i novo vytvorené výrazy obohacujúce vyjadrovací potenciál rómčiny v modernej komunikácii vrátane školstva. Gramatický popis jazyka týmto procesom iste pomôže, ako už v súčasnosti pomáha jeho prvé vydanie.

Pravidlá rómskeho pravopisu a gramatický popis v druhom vydaní preto sledujú nasledujúce ciele:

- zdokonaľiť na základe praktických skúseností a novej revízie za pomoci aktuálnych poznatkov materiály tak, ako boli prezentované v prvom

vydaní. Tým sa priblížiť k cieľu, ktorý malo už prvé vydanie: odstrániť prekážku pri možnosti používania rómskeho jazyka pre úradné a praktické používanie, ktorá vyplývala z neexistencie kodifikovaného pravopisu a štandardizovaného rómskeho jazyka,

- sprístupniť tieto pravidlá a popis v ucelenej a prehľadnej forme,
- ukázať vhodné výrazy, zvraty a väzby, ktoré existujú v najrozšírenejšom dialekte na Slovensku. Oproti prvému vydaniu priblížiť v rozšírenej forme slovtvorný systém severocentrálnej rómčiny, aby si používatelia lepšie osvojili rozvojový potenciál tohto jazyka a boli schopní ľahšie utvárať nové výrazy a rozvíjať nové slohové vrstvy.

Tieto pravidlá vychádzajú z najnovších poznatkov, výskumov a prieskumov rómskeho jazyka vo svete a najmä v Česku a na Slovensku, ktoré boli realizované na Karlovej univerzite v Prahe a nadväzujú na dedičstvo vynikajúcej romistickej lingvistky doc. PhDr. Mileny Hübschmannovej, CSc. (1933 – 2005), ktorá na univerzite založila romistické pracovisko a bola aj hlavnou autoritou v autorskom kolektíve prvého vydania tejto publikácie.

DEJINY RÓMSKEHO PRAVOPISU V BÝVALOM ČESKOSLOVENSKU A V SLOVENSKEJ A ČESKEJ REPUBLIKE

Zápisy rómčiny pred štandardizáciou

Zápisy hovorenej rómčiny na slovenskom a českom území sa robili už v 19. storočí. Do prvej štandardizácie v 70. rokoch 20. storočia sú to však takmer výhradne iba zápisy bádateľov, ako je Jaroslav Puchmajer (1821) alebo Jiří Lípa (1963).

Uvedené zápisy nemajú ambíciu slúžiť na rozvíjanie písomnej komunikácie v rómčine, Lípa dokonca možnosť takého rozvoja explicitne odmieta. Pred 70. rokmi 20. storočia zapisujú rómčinu aj niektorí rodení hovoriaci (napríklad Antonín Daniel publikuje texty v rómčine už v 30. a 40. rokoch 20. storočia), no ani tieto zápisy nemajú ambíciu stať sa štandardom pre písanú rómčinu a presiahnuť horizont jedného autora alebo publikácie.

Prvá štandardizácia: Zväz Cigánov – Rómov, Praha 1970 – 1972

V roku 1971 vychádza v časopise Zväzu Cigánov – Rómov *Románo lil* séria príloh o rómčine a hneď v prvom pokračovaní sú publikované hlavné zásady pre severocentrálny dialekt rómčiny, už v tej dobe dominantný dialekt na Slovensku, ako aj v Česku (vtedy sa nazýval „slovenská rómčina“ a v obidvoch krajinách ho podľa odhadov používalo asi 80 percent rómsky hovoriacich obyvateľov). Hlavnú zásluhu na stanovení a presadení pravidiel má romistka Milena Hübschmannová (1933 – 2005), ale podľa dostupných materiálov boli prijaté jazykovednou komisiou Zväzu. Zaujímavé je však to, že pravidlá boli prerokúvané v podobe, v ktorej sa už skôr dostali do praxe, lebo podľa nich sú už od druhého čísla roku 1970 písané skoro všetky texty v *Románo lilu*. Jazykovedná subkomisia Zväzu ich dostala v marci roku 1972 v internom texte s názvom *Jak psát romštinu* signovanom samotnou Hübschmannovou. Ten je oveľa podrobnejší ako zmienené zásady z prílohy I/1971, ale jednotlivými pravopisnými riešeniami sa nijako neodlišuje ani od menovanej prílohy, ani od dovtedajšej redakčnej praxe časopisu. Podľa svedectva Mileny Hübschmannovej sa diskusií o rómčine a jej pravopise zúčastňovali:

Rómsky redaktor – rodený hovoriaci rómčiny Andrej Pešta, učiteľ Antonín Daniel (tiež rodený hovoriaci rómčiny), historik Bartoloměj Daniel (rodený hovoriaci severozáhorským dialektom severocentrálnej rómčiny, predseda českého Zväzu Cigánov – Rómov doc. Ing. Miroslav Holomek, konzultoval aj Vojtěch Fabián starší a František Demeter (obaja tiež preukázateľne rodení hovoriaci). Z lingvistov dopĺňali komisiu kaukazológ PhDr. Václav Černý a indológ PhDr. Vladimír Miltner.

Povaha a platnosť prvých publikovaných pravidiel nie je deklarovaná jednoznačne ako vyhlásenie pravopisných zásad zo strany Zväzu, princípy sú skôr formulované ako veľmi stručné redakčné zásady zväzového časopisu. Napriek tomu (možno vďaka premyslenosti a spojeniu s praxou od samého počiatku, ktoré pokračovalo edičnými počínmi a jazykovou osvetou samotnej Hübschmannovej až do jej smrti v roku 2005) tieto pravidlá trvajú s drobnými modifikáciami dodnes. Aj práve predkladaná publikácia, ktorá je už druhým a veľmi rozšíreným a prepracovaným knižným vydaním pravidiel, sa od pôvodných zásad významne neodchyľuje. Napokon všetky neskoršie publikácie pravopisných pravidiel pre severocentrálnu rómčinu boli viac rozvinutím

a riešením prípadov, ktoré neboli zahrnuté v pôvodných veľmi stručných zásadách, čiže nepredstavovali význačnú reformu hlavných zásad.

Popisy a uplatňovanie štandardu v období medzi dvoma štandardizáciami

Prvá štandardizácia mala slabší formálny rámec a jej sústavnosť spočívala viacej v dôslednej realizácii než v presnej deklarácii štandardu. V tomto zmysle situácia trvala až do druhej štandardizácie v roku 2008. Sústavný rozsiahlejší výklad či plný systematický popis pravidiel nebol publikovaný až do roku 2006. Taký podnet neprichádza nielen v dobe násilného utlmenia rómskej emancipácie v rokoch 1973 – 1989, no ani v dobe uvoľnenia spoločenských pomerov a rozvoja písanej rómčiny v 90. rokoch 20. storočia. Za sústavný výklad pravidiel rozhodne nemožno považovať dokonca ani prínosný štyridsaťstranový text v zborníku *Jekhetanutña čhibaha* hlavnej autorky pravidiel a jej najvernejšej žiačky Hany Šebkovej z roku 2003. V období medzi prvou a druhou štandardizáciou sa za pravidlá ani symbolicky nepostavila žiadna inštitúcia či organizácia ani vplyvná skupina. Existujú pre to viaceré vysvetlenia.

Napríklad podobne ako na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia mali potenciálni aktéri štandardizácie rómčiny a jej pravopisu veľa iných úloh literárnych, literárno-edičných, aktivistických a politických. Boli iné priority ako detailné precizovanie pravopisných pravidiel alebo dokonca diskusie o jazykových štandardoch.

Ďalším faktorom brániacim podrobnejšiemu a rovnako inštitucionálnejšiemu štandardu v uvedenom období bola paradoxne aj predstava, že obidve úlohy sú v podstate vyriešené, čo pri menej formálnom pohľade bola aj pravda: štandard bol dobre nastavený a pri danej sociolingvistickej situácii rómčiny nebola potreba inštitucionálnejšej kodifikácie. Preto v danom období takmer nenachádzame snahy vo významnejšej miere štandard modifikovať.

S tým súvisí aj ďalší faktor: od vzniku pravidiel až do svojej smrti sa starala o pravopisný štandard Milena Hübschmannová, ktorú spájalo s väčšinou rómskych elít priateľstvo, požívala obrovskú autoritu, osobne štandard popularizovala a ona alebo jej žiaci sa podieľali na edíciách veľkého percenta textov publikovaných v rómčine.

Pravopisné zásady sa priebežne dopracovávali a od roku 1970 sa samozrejme trochu vyvíjali a variovali (niekedy to bolo explicitne priznané) alebo dopracovávali pre dosiaľ neriešené problémy, ale žiadna veľká reforma nebola potrebná ani neprebehla.

Druhá štandardizácia: Štátny pedagogický ústav, Bratislava 2008

Začiatkom prvej dekády 21. storočia došlo na Slovensku k súbehu niekoľkých okolností, ktoré zapríčinili obrovský pokrok vo formálnej aj inštitucionálnej systematizácii štandardu písanej rómčiny, najmä pravopisných pravidiel. Skupina príslušníkov rómskej vysokoškolsky vzdelanej elity začala rómčinu vyučovať na stredných školách, čo bolo úradmi povolené ako dočasný experiment.

Pri systematickej výuke začali narážať na javy, na ktoré pravidlá nedávali jednoznačnú odpoveď. Aj trvalejšia akreditácia rómčiny ako predmetu zo strany štátu logicky vyžadovala systematický súpis a dopracovanie dosiaľ známych štandardov, najmä pravopisných pravidiel, ale samozrejme aj reprezentatívnej gramatiky, slovníka a jazykovej učebnice.

Pod hlavičkou slovenského Štátneho pedagogického ústavu sa nakoniec podarilo získať európsky grant a koncentrovať v jeho rámci nadšencov aj odborníkov zo Slovenska aj z Českej republiky. Zatiaľ čo v 20. storočí boli štandardizačné aktivity týkajúce sa spoločného severocentrálneho dialektu rómčiny situované prevažne v Českej republike, od tejto doby sa ťažisko presúva na Slovensko. Aj publikácia, ktorú držíte v ruke, je pokračovaním týchto aktivít. Dôležité je, že od začiatku práce na nových materiáloch na projekte spolupracovala slovenská i česká strana: po tragickej smrti Mileny Hübschmannovej v priebehu práce (2005) sa zapojili do práce jej žiaci Jan Červenka, Peter Wagner a Zbyněk Andrš. Jan Červenka, ktorý sa už v diplomovej práci (1996) zaoberal monotematicky písanou rómčinou, najmä rómskym pravopisom, sa ujíma spolu so Zbyňkom Andršom odbornej garancie prvého vydania pravidiel.

Nové pravidlá vznikli z niekoľkých zdrojov: z už zmieneného popularizačného štyridsaťstranového textu Hübschmannovej a Šebkovej, prednáškového cyklu pražských romistov o rôznych aspektoch rómskeho pravopisu a gramatiky, publikácií Hany Šebkovej, Edity Žlnayovej a Mileny Hübschmannovej, z vlastných skúseností a úvah rómskych pedagógov a ako významná inšpirácia slúžili samozrejme systematické popisy gramatiky a pravidiel slovenského jazyka.

Prvá verzia pravidiel vypracovaných z týchto zdrojov plne rómskymi slovenskými autormi bola odoslaná k dvojkolovému pripomienkovaniu českým romistom (už bez zosnulej Hübschmannovej) a slovenskí autori pravidiel dokončili.

Publikácie (pravopisné pravidlá s gramatickým prehľadom a slovníkom boli len jedným z výstupov projektu) vecne, ale aj symbolicky napomohli oficiálnej deklarácii štandardizácie rómčiny 29. 6. 2008 v Bratislave, ktorej súčasťou bol aj slávnostný akt v budove slovenského parlamentu s medzinárodnou politickou účasťou.

Do základných zásad zápisu rómčiny používaných od roku 1970 druhá štandardizácia nezasahuje. Kládne však ďaleko väčší dôraz na ucelenosť. Odlišný je tiež spôsob, akým vznikla, najmä intenzívny kontakt slovenských a českých odborníkov. Preto – napriek tomu, že to pravidlá explicitne nedeklarujú – sú chápané ako štandard pre rómsky pravopis aj v Českej republike.

ZOZNAM POUŽITÝCH SKRATIEK

<i>a i.</i>	- a iné
<i>a pod.</i>	- a podobne
<i>atď.</i>	- a tak ďalej
<i>napr.</i>	- napríklad
<i>pl.</i>	- plurál (množné číslo)
<i>resp.</i>	- respektíve
<i>s.</i>	- strana
<i>sg.</i>	- singulár (jednotné číslo)
<i>t.j.</i>	- to je
<i>tzv.</i>	- takzvaný

ZÁKLADNÝ TYP RÓMSKEHO PRAVOPISU, PÍSMO A ABECEDA

V rómčine sa v Slovenskej, ako aj v Českej republike používa hláskové písmo, a to písmo latinského pôvodu (latinka). V systéme latinky sa jedna hláska zapisuje znakom (písmenom), prípadne písmenom, ktoré je doplnené o diakritické znamienko – mäkčeň. Niektoré hlásky sa zaznamenávajú spojením dvoch písmen (zložkami): **dz** (d+z), **dž** (d+ž), **ch** (c+h), **čh** (č+h), **kh** (k+h), **ph** (p+h), **th** (t+h). Keďže ide o označenie neoddeliteľných zvukových celkov, aj zložky sa v rómskej abecede pokladajú za samostatné písmená.

Súbor všetkých písmen, ktoré sa používajú v istej grafickej sústave, sa nazýva abeceda.

Poradie písmen v rómskej abecede:

a, b, c, č, čh, d, ď, dz, dž, e, f, g, h, ch, i, j, k, kh, l, l', m, n, ň, o, p, ph, r, s, š, t, t', th, u, v, z, ž.

Popri malých písmenách sa používajú aj veľké písmená:

A, B, C, Č, ČH, D, Ď, DZ, DŽ, E, F, G, H, CH, I, J, K, KH, L, L', M, N, Ň, O, P, PH, S, Š, T, Ť, TH, U, V, Z, Ž. Keďže však nie je celé slovo začínajúce zložkou zapisované veľkými písmenami, píše sa táto zložka iba s prvým veľkým písmenom: ČHAVO x Čhavo, PHRAL x Phral.

Do rómskej abecedy neboli prijaté písmená: Q, q, W, w, X, x, Y, y.

V rómčine sa Q, q prepisuje dvoma znakmi – kv (kvazi), X, x sa prepisuje dvoma znakmi – ks, gz (taksikos, egzistinel). Písanie y nemá v rómčine fonetické ani historické opodstatnenie. Všade, kde počujeme hlásku i – y, sa píše jota – i.

Poznámka: Výnimočne v niektorých slovách cudzieho pôvodu v prípadoch uvedených v tejto publikácii v ďalšom texte podliehajú hlásky Q, q, W, w, X, x, Y, y etymologickému pravopisu a používajú sa hlavne vo vlastných menách, v zemepisných názvoch a medzinárodných termínoch. Zároveň sa pripúšťa zápis takých slov aj podľa pravidiel rómskeho pravopisu (podrobnejšie v kapitole o písaní slov cudzieho pôvodu).

PRAVOPIS A JEHO PRINCÍPY

Pravopis je súbor znakov a pravidiel na zapisovanie jazykových prejavov písmenami (malými a veľkými) a interpunkčnými (rozdeľovacími) znamienkami.

Rómsky pravopis je v zásade fonologicko – morfológický. Dominantné postavenie má fonematický prístup s korešpondenciou fonémy a grafémy. Dopĺňa ho morfematický princíp, ktorého uplatňovanie prispieva k jednotnému písaniu morfém (na rozdiel od zmien vo výslovnosti paralelných znelých a neznelých alebo prídychových a neprídychových spoluhlások). V malej miere je zastúpený etymologický a interdialektný princíp.

FONEMATICKÝ (FONOLOGICKÝ) PRINCÍP

Prehľad

Ide o základný princíp rómskeho pravopisu. Ostatné princípy ho vlastne iba spresňujú, modifikujú a upravujú. Jedna a tá istá hláska schopná rozlišovať význam slov alebo tvarov (fonéma) sa píše vždy jedným a tým istým grafickým znakom (písmenom).

Rómsky pravopis ako mladý pravopis nezaťažený historickým dedičstvom si môže dovoliť väčšiu dôslednosť v používaní tohto princípu ako čeština alebo slovenčina, takže fonémy **d, l, ñ, t** sa označujú s mäkkým aj pred samohláskami **i, e**, pričom **d, t, n, l** značia vždy tvrdú výslovnosť aj pred týmito písmenami. Rovnako považujeme za dôležité zdôrazniť, že pravopis je fonematický na báze fonológie rómčiny, ktorá môže a nemusí súhlasiť s fonologickým systémom majoritných jazykov, čiže slovenčiny alebo češtiny.

Napríklad:

- rovnať ako v slovenčine alebo v češtine nezapisujeme protiklad nosového a ne-nosového **n** (*bango* x *nená*), pretože nezakladajú inú fonému,
- na rozdiel od slovenčiny a češtiny zapisujeme protiklad aspirovaných a neaspirovaných spoluhlások, lebo zakladajú iné fonémy, pre zjednodušenie uvádzame, že iba aspirácie môžu rozlíšiť význam (*diliñipen* x *diliñi phen*, alebo *čhorel* x *čorel*).

c) na rozdiel od slovenčiny a češtiny nezapisujeme dĺžku samohlások, pretože v severocentrálnej rómčine väčšinou nie je fonologickým javom a veľmi variuje medzi jednotlivými subdialektmi (píšeme krátku hlásku **a** v slovách ako *maro*, *kalo*, aj keď ju mnohí Rómovia vyslovujú o trocha dlhšie, ako napríklad v slove *sombat*).

Príklady

Zápis prídychu alebo aspirácie

čhorel (liať) x **čorel** (kradnúť)

khoro (džbán) x **koro** (slepý)

diliňipen (hlúposť) x **diliňi phen** (hlúpa sestra)

the (aj) x **te** (keď /častica neurčitku)

S prídychovým **čh** ďalej zapisujeme napríklad:

učharel (zakryť), **ačhel** (zostať), **čhavo** (syn, rómsky chlapec), **čhaj** (dcéra, rómske dievča), **dičhol** (byť vidno), **čhon** (mesiac), **čhuri** (nôž), **čhib** (jazyk), **čhibakero** (papuľnatý), **čhibalo** (starosta), **čhave** (deti), **čhingerel** (narušiť, trhať), **čhil** (maslo), **čham** (tvár), **čhon** (mesiac), **ačhavel** (zastaviť), **čhindo** (Žid), **čhinel** (rezať, krájať).

S neprídychovým **č** naproti tomu zapisujeme napríklad:

čardašis (čardáš), **čik** (blato), **čerinel** (meniť), **čino** (málo, trocha), **čiriklo** (vták, mäččeň), **čoro** (chudobný), **čitro** (obraz), **čačo** (pravda, pravdivý), **čačipen** (pravda), **čačes** (naozaj, skutočne, vážne), **ča(k)** (iba), **čačina** (ihličie), **čalo** (sýty), **čandel** (zvracať), **čang** (noha od členka hore, stehno), **čarel** (lízať), **čar** (tráva, rastlina), **čaro** (misa), **čekat** (čelo), **čepo** (trocha), **čerkinel** (prítuknúť si, pripiť si, drkotať), **čercheň** (hviezda), **Čechi** (Česko, Čechy), **čučo** (prázdný), **čoro** (úbohý),

kuč (drahý), *nič* (nič), *učo* (vysoký), *čor* (zlodej), *čik* (blato).

S prídychovým **kh** ďalej zapisujeme napríklad:

khabňi (ľarchavá), *kham* (slnko), *khandel* (smrdieť), *khangeri* (kostol), *khelel* (tančiť), *kheliben* (tanec), *dikhel* (vidieť), *dikhiben* (názor, pohľad), *jekhetanes* (spoločne), *khak* (plece), *khamľol* (potiť sa), *khamutno* (slniečny), *khandel* (páchnuť, smrdieť), *khangeri* (kostol), *khas* (seno), *khatar* (od, z okolia, skade), *kher* (dom, izba, byt), *khere* (doma), *kherutno* (domáci), *khil* (maslo – variant k čhil), *khilav* (slivka, variant k čhilav), *khoč* (koleno), *khosel* (utrieť), *khovel* (pliešť), *jakha* (oči), *akharel* (volať, pozývať, pomenovať), *akhor* (orech), *arakhel* (nájsť, naliezať, zohnať, zistiť, strážiť, chrániť), *makhlo* (mastný), *bokhalo* (hladový/hladný), *dukhal* (bolieť).

S neprídychovým **k** naproti tomu zapisujeme napríklad:

kalo (čierny), *korkoro* (samotný), *kereka* (kruh), *kurko* (týždeň, nedeľa), *komputeris* (počítač), *komunita* (komunita), *kada* (tento), *kaj* (kam, že), *kak* (strýko), *kalapa* (klobúk), *kamel* (chcieť, ľubiť), *kampel* (byť treba), *kamukeri* (predstierane, naoko), *kan* (ucho), *kana* (kedy), *kandro* (tíň), *kašt* (drevo), *kaštuno* (drevený), *kašuko* (hluchý), *peske* (sebe), *koter/kotor* (kus), *akana(k)* (teraz), *kerel* (robiť), *asavkerel* (chichotať sa), *vakerel* (hovoriť), *kokal* (kosť), *bakri* (ovca), *brek/berk* (záňadrie), *čik* (blato), *fenek* (dno), *mek* (ešte).

S prídychovým **ph** ďalej zapisujeme napríklad:

phabaj (jablko), *phenel* (povedať), *phandel* (zviazať, zatvoriť), *phuro* (starý), *phučel* (pýtať sa), *phučiben* (otázka), *phučkerdo* (zvedavý), *phuj* (zlý), *phundrado* (otvorený), *phagel* (zlomiť), *phagerel* (lámať), *phak* (krídlo), *phakalí* (víla), *phala* (javisko), *phral* (brat), *phandel* (zaviazať, zamknúť), *pharavel* (rozštiepiť, rozpárať), *pharo* (ťažký), *phares* (ťažko), *phari* (ťažká, tehotná), *pheras* (žart), *pherdo* (plno, plný), *pherno* (plienka), *phiko* (rameno), *phirel* (chodiť), *phivlí* (vdova), *phosado* (pichľavý), *phukavel* (žalovať, sťažovať si, udať), *phumb* (hnis, pluzgier), *phuv* (zem), *phuvale* (zemiaky), *phus* (slama).

S neprídychovým **p** naproti tomu zapisujeme napríklad:

pekel (piecť, udrieť), **pendech** (orech), **kapura** (brána), **por** (pero), **poťiňiben** (mzda, výplata), **proba** (skúška), **paca** (hoľa), **paťal** (veriť), **paťaviben** (viera), **paťiv** (úcta, slušnosť, poctivosť), **pajtrin/prajtin** (list), **pal** (po, za, o), **paľikerel** (zdraviť, ďakovať), **pale** (znovu), **paňi** (voda), **papiň/papin** (hus), **paramisi** (rozprávka), **paraščovin** (piatok), **parno** (biely), **parňol** (belieť sa, zbelieť), **paruvel** (vymieňať), **parunel** (pochovať), **-pen, -ipen** (prípony tvoriace podstatné mená, napr. **romipen** = rómstvo), **pre** (na), **apsa** (slzy), **piraňi** (milá, milenka, partnerka), **rup** (striebro), **sap** (had), **pes** (sa, zvrätne zámeno), **per** (brucho), **upre** (hore).

S prídychovým **th** ďalej zapisujeme napríklad:

thulo (tlstý), **thardī** (tvrdá/pálenka), **thovel** (položiť), **than** (miesto), **thud** (mlieko), **thuv** (dym), **thuvali** (cigareta), **them** (krajina, štát), **themutņipen** (občianstvo), **thav** (niť), **thagar** (kráľ), **thagaripen** (kráľovstvo), **thovel** (položiť), **thovavel** (žiarliť), **thuľol** (tlstnúť), **athar** (odtiaľ), **avrether** (inde, inam, zvlášť, oddelene).

S neprídychovým **t** naproti tomu zapisujeme napríklad:

mato (opitý), **kotor** (kus), **tiro** (tvôj), **takoj** (ihneď), **tavel** (variť), **tado** (vriaci), **terno** (mladý), **terņipen** (mladosť), **tajsa** (zajtra), **terđipen** (postoj), **ta** (tak), **tosara** (ráno), **talam** (možno, snad), **tarlos** (strúhadlo), **tasavel** (dusiť, škrtiť), **tato** (teplý), **taťipen** (teplo), **taťarel** (kúriť), **tavel** (variť), **teatros** (divadlo), **tebor** (tak veľký, tak dlhý), **tel** (pod), **tele** (dole, dolu), **teluno** (spodný), **teleder** (nižšie), **tepša** (pekáč), **terđol** (stáť), **ternochar** (výrastok, pubertiak), **rat** (krv/noc), **kašt** (drevo), **-utno** (prípona, ktorou tvoríme prídavné mená, napr. **agorutno** = konečný), **atoska** (vtedy), **fajta** (rod), **bacht** (šťastie), **bachtalo** (šťastný), **bertena** (väzenie), **vast** (ruka), **dzet** (olej), **but** (veľmi, veľa), **čekat** (čelo), **tu** (ty).

Upozornenie 1: Sloveso **vičinel** (volať, nazývať) má neprídychové **č** (častá hyperkorektná chyba býva písanie **vičhinel**).

Upozornenie 2: Pri prídychovom **čh** často nebýva taká výrazná výslovnosť aspirácie, ale v pravopise je veľmi užitočné ho odlišovať od **č**.

Upozornenie 3: Sloveso te *mukel/mukhel* (nechať, pustiť) môže mať oboje tradičné podoby (s prídychom aj bez prídychu) a je možné ho písať obidvomi spôsobmi.

Nerozlišovanie rôznych podôb hlásky **n**

Základné **n** v slove *nena* (teta) x nosové (nazálne) **n** v slove *mangel* (prosiť, želať, žobrať) píšeme rovnako.

Rovnako zapisujeme **n** v nasledujúcich príkladoch, kde sa nevyslovuje nosovka:

nav (meno), *našavel* (ztratiť, zničiť), *nasvalo* (chorý), *birinel* (vládnuť, dokázať, mať silu), *na* (nie, ne-), *romano* (rómsky), *-utno* (prípona, ktorou tvoríme prídavné mená, napr. *adarigutno* = tunajší), *-indos* (koncovka prídavia, napr. *bešindos* = sediac), *džanel* (vedieť, znať), *naj* (necht), *nalpa* (opica), *nango* (nahý – pozor, prvé **n** je pri výslovnosti základné, druhé vyslovujeme nazálne), *našavel* (stratiť), *našlol* (stratiť sa), *absin* (ocel), *-(i)ben*, *-(i)pen* (prípony tvoriace podstatné mená, napr. *romipen* = rómstvo), *dilino* (hlúpy), *kana* (kedy), *akana* (teraz), *than* (miesto), *phabalín* (jablň), *andal* (z), *andre* (v, dnu), *anel* (priniesť), *jon* (oni), *ginel* (čítať, rátať), *kan* (ucho).

Rovnakým písmenom zapisujeme **n** aj v prípade výslovnosti nosového variantu:

Zdenkus (Zdenko), *banka* (banka), *vičinkerel* (viackrát/opakovane volať), *čhingerel* (rozsekať, rozrezať, /vo väčšej miere/ porezať, posekať), *nango* (nahý, pozri vyššie), *angle* (pred), *angluno* (predný, popredný, prvý), *angušt* (prst), *hinke* (ešte), *bikenkerel* (popredávať, pravidelne predávať), *čeranka* (výmena), *cinkerel* (nakupovať), *jezulankos* (vianočný stromček), *poťinkerel* (platiť), *punktos* (bod), *beng* (čert, diabol, zlý, krutý, neposedný), *hangos* (tón, akord, zvuk, hlas), *bango* (krivý), *džungalo* (špinavý, oškľivý, vulgárny), *asangutno* (usmievavý, posmievačik), *angara* (uhlie).

Nezapisovanie dĺžky samohlások

V nasledujúcom súbore príkladov upozorňujeme tučným písmom na krátky zápis iba v prípade tých samohlások, pri ktorých by sa mohli robiť chyby pod vplyvom výslovnosti (prízvuku, dôrazu alebo miernej dĺžky) alebo tiež pod vplyvom slovenskej podoby medzinárodných výrazov latinského pôvodu: *baro* (veľký), *Rom/rom* (Róm/manžel), *nasvalo* (chorý), *bar* (kameň), *zegos* (nebo), *vika* (hurhaj), *ortopedija* (ortopédia), *romano* (rómsky), *gadžikano* (nerómsky), *le phraleskero* (bratov), *foros* (mesto), *lačho* (dobrý), *avrimardo* (prefikáný), *nasvali* (chorá), *cholov* (nohavice), *lepindrenca* (nohami), *bakroro* (jahňa), *barebalengero* (dlhovlasý), *charno* (krátky), *bogelaris* (peňaženka), *khamutno* (slnečný), *geologija* (geológia), *psychologija* (psychológia), *čačelavengero* (pravdovravný), *administracija* (administrácia), *administrativno* (administratívny), *advokatos* (advokát), *agentura* (agentúra), *manušano* (ľudský), *akademija* (akadémia), *aktualizacija* (aktualizácia), *aktualno* (aktuálny), *amfiteatros* (amfiteáter), *analiza* (analýza), *arealos* (areál), *moderatorka* (moderátorka), *teledikhiben* (ponižovanie), *populacija* (populácia), *realno* (reálny), *revolucija* (revolúcia), *kooperacija* (spolupráca), *pharipen* (starosť).

Poznámka: (Ne)zapisovanie dĺžky samohlások pozri detailnejšie v časti „Písanie samohlások a spoluhlások“.

Mäkčenie spoluhlások a (ne)označovanie tvrdých spoluhlások

Mäkkosť spoluhlások vždy značíme mäkkčňom a nepíšeme tvrdé **y** (ako v slovenčine a češtine), ani **ě** (ako v češtine):

n/ň

diliňi (hlúpa: vyslovujeme mäkko) x *nipos* (ľud, ľudia: vyslovujeme tvrdo)

Rovnako *ňilaj* (leto: nemôžeme písať ako v češtine či slovenčine *nilaj*, to by sme v rómčine čítali tvrdo „nylaj“), *cikňi* (malá: nemôžeme písať ako v češtine či slovenčine *cikni*, to by sme v rómčine čítali tvrdo „cikny“).

Ďalej píšeme **ňiko** (nik), **nič** (nič). Napriek tomu, že ide o predponu prevzatú z českého či slovenského **ni-**, v rómčine ju musíme písať s mäkkčeňom, aby sa čítala mäkko!

Ďalším príkladom je **burňik** (dlaň: zápis burnik by sme v rómčine čítali tvrdo „burnyk“).

Oproti tomu píšeme napríklad **neni** (tety, vyslovujeme tvrdo „neny“).

Podobne mäkké **đi** /tvrdé **di**:

*ker**đi*** (horúca) x *đilino* (hlúpy)

*t**đi*** (varená) x *mindig/medig* (hneď)

đives (deň) x *đilos* (poludnie, obed)

(Pre uvedený jav nie je dôležité, že niektorí hovoriaci nevyslovujú *ker**đi***, *t**đi***, *đives*, ale *ker**đži***, *t**đži***, *đ**ži**ves* a pod. To bude riešené v časti venovanej interdialektnému pravopisnému princípu.)

Podobne mäkké **đi** /tvrdé **ti**:

*t**đi*** (teplá) x *gr**đi*** (šaty/riad)

*ma**đi*** (opitá) x *ti**ro*** (tvoj)

*t**đi**pen* (teplo, teplota)/*va**đi**nel* (strážič, bdieť pri mŕtvom)

(Nechajme na tomto mieste bokom, že niektorí hovoriaci nevyslovujú *t**đi***, *ma**đi***, *t**đi**pen*, ale *ta**đi***, *ma**đi***, *ta**đi**pen* a pod. To bude riešené v interdialektnom pravopisnom princípe.)

Mäkké **dě, te, ňe**/tvrdé **de, te, ne**

Ďalej sa s rozdielmi medzi mäkčením v rómčine a majoritných jazykoch stretávame v skupinách **dě, te, ňe**.

V nich rómčina logicky mäkkí spoluhlásku, ktorá sa vyslovuje mäkko, zatiaľ čo čeština mäkkí *e*, čiže píše **dě, tě, ně**, a slovenčina v písme nemäkkí žiadne písmeno a mäkko sa číta zo zvyku **de, te, ne**.

Čiže máme v týchto troch pravopisoch tri rôzne spôsoby zápisu mäkkého *d, t, n* spojeného so samohláskou *e*:

V rómskom **dě, te, ňe** /v slovenskom **de, te, ne**/v českom **dě, tě, ně**.

Tieto rozdiely si ukážeme na rómskych slovách prevzatých z češtiny a slovenčiny:

Slovenské slovo *nebo* sa vyslovuje s *ň*, rómsky variant sa preto píše **ňebos**.

Keď preberáme do rómčiny pomenovanie pre telo zo slovenského variantu *telo* alebo z českého *tělo*, vždy ho píšeme s mäkkou spoluhláskou **telos**, pretože sa spoluhláska v oboch prípadoch vyslovuje ako mäkká.

Rovnako sa skupiny *dě, te, ňe* píšu aj v pôvodných rómskych slovách: **braďenca** (s vedrami), **chuťel** (skákať), **ňerno** (triezvy).

Zápis dvojhlásky **i** + samohláska s vkladnou spoluhláskou **j**

V rómčine existujú dvojhlásky obsahujúce **i** a druhú samohlásku (**ia, ie, io, iu**) vyslovované ako aj v mnohých iných jazykoch prirodzene s tzv. epentetickým, vkladným **j**, ktoré ich spája. S touto skupinou sa môžeme stretnúť v pôvodných slovách, ako je predložka **kija** (ku), a v prevzatých slovách, prevažne medzinárodných (internacionalizmoch) latinského pôvodu, ako **chemija, demokracija, gimnazijum** a pod.

Napriek tomu, že zápis spoluhlásky **j** medzi takou dvojicou samohlások nie je fonologický, ale fonetický a opisuje len foneticky presnejšie zvukovú realizáciu tejto skupiny, má v zápise severocentrálnej rómčiny silnú tradíciu potvrdenú školskou praxou poslednej dekády na Slovensku, a preto ho zachovávame: *chemija, demokracija, gimnazijum, asimilacija, segregacija, populacija, psychologija, ambulancija, prevencija, edukacija, absencija, arogancija, beletrija, kolegijum, atrijum, adverbijum, berilijum, atelijeros, dijeceza, dijeta, dijetaris, bijosinteza, audijokazeta, audijotechnika, audijovizualno, bijosistemas, bijoaktivacija*.

Povinné je zapisovať takto pôvodné slová ako spomenuté **kija**. V prípade prevzatých slov sa to odporúča, ale toleruje sa aj zápis bez vloženého **j**, najmä v prípadoch, keď dochádza ku kolízii s etymologickým pravopisným princípom (ktorý bude vysvetlený nižšie), alebo v skupinách, v ktorých nie je vkladné **j** v rómčine zažitú. Napríklad v skupinách *bijo-*, *audio-* má v písanej rómčine nepomerne menšiu tradíciu ako v koncovke *-ija*. Pozri tiež časti „Etymologický princíp“ a „Písanie slov cudzieho pôvodu“.

Okrem uvedeného sa skupina **i+j+samohláska** vyskytuje tam, kde nejde o **j** vložené, ale súčasť kmeňa, napríklad v tvaroch slovesa **te pijel** (piť): **me pijav** (ja pijem), **tu pijes** (ty piješ). V tých je zapisovanie hlásky **j** úplnou samozrejmosťou.

Pozor! Vložené **j** nepíšeme (aj keď sa skupina vyslovuje podobne) v slovách odvodených alebo zložených z komponentu končiaceho na **i** a slova začínajúceho na inú samohlásku, ako je **biagorutno** (nekonečný), **džiakanutno** (doterajší) a pod.

MORFEMATICKÝ (MORFOLOGICKÝ, ANALOGICKÝ) PRINCÍP

Prehľad

Morfologický pravopis modifikuje základný fonologický princíp všade tam, kde sa v rôznych tvaroch slova či slovách s rovnakým slovným základom líši výslovnosť hlásky v rovnakej morféme. Rešpektuje tú hlásku, ktorá sa vyskytuje vo väčšine gramatických tvarov slova alebo výrazoch od neho odvodených. Tu

hlásku píšeme analogicky so základným tvarom, preto sa tiež princíp nazýva analogický. V rómčine spravidla dochádza na konci slov ku strate znelosti a aspirácie. V písanom prejave sa však znelé i aspirované hlásky zachovávajú, napr.:

<i>sg.</i>		<i>pl.</i>
<i>jakh</i> [jak]	-	<i>jakha</i> (oko, oči),
<i>jag</i> [jak]	-	<i>jaga</i> (oheň, ohne)

Takže slovo *jag* vyslovujeme „jak“, ale píšeme znelo *jag* podľa iných tvarov (*jaga, jagori*).

Ako sme už ukázali na príkladoch, toto pravidlo sa v rómčine týka aj aspirácie (prídychu):

Na konci slova sa vyslovuje hláska skoro vždy ako neprídychová, ale píšeme ju analogicky s inými morfológickými tvarmi s prídychom: slovo *jakh* vyslovujeme tiež „jak“, ale píšeme s prídychom *jakh* podľa iných tvarov (*jakhatar, jakha*).

K týmto javom nedochádza iba na konci slova. Ďalším prípadom sú morfológické švy slov, ktoré síce sú uprostred slova, ale slovo je tam akoby spojené, napríklad odvodením. Dajme ako príklad slovo *chudkerel*. Hoci ho vyslovujeme „*chutkerel*“, píšeme znelé **d**, pretože je odvodené zo slova *chudel* a v ňom je znelé **d**!

Najčastejším slovom, kde k uvedenému javu dochádza, je však asi slovo *avka*. Tam tiež tradícia odporúča písať znelé **v** napriek tomu, že sa vlastne znelý variant v žiadnych tvaroch nevyskytuje. V časti dialektov sa vyslovuje tak, ako by ho prečítal Čech: „*afka*“; a v časti dialektov tak, ako by ho prečítal Slovák: „*auka*“ (čo zodpovedá dialektným variáciám výslovnosti neznelého variantu hlásky **v** na konci slova). Pri slove *avka* je preto dobré si pravopis zapamätať a nie sa snažiť analogicky si ho odvodiť.

Problematika zápisu prevzatých predpôn zakončených na spoluhlásku

V školskej praxi a prestížnejších slohových útvaroch je pozorovateľná snaha vyhýbať sa prevzatým predponám, ale faktom je, že najmä vo východoslovenských subdialektoch severocentrálnej rómčiny sú bežnou súčasťou jazyka a nemôžeme sa ich zápisu vo všetkých situáciách vyhnúť a neponímať ich do rómčiny napríklad tým, že by sme neriešili ich zápis.

Doterajšia tradícia rómskeho pravopisu u nás bola v tomto bode rozkolísaná. Stretávali sme sa so zápisom podľa morfológického princípu (*rozkerel* – rozrobiť, rozpustiť, rozriediť, rozmiešať, minúť /peniaze/, utraťiť) no aj so zápisom podľa princípu fonológického (*roskerel*).

Najjednoduchšie by bolo vždy písať predponu tak, ako sa píše v pôvodnom jazyku. V tom prípade však niekedy narážame aj na rozdielnosti českého a slovenského pravopisu predpôn, čo nie je vzhľadom na doterajšiu jednotu a previazanosť pravopisu severocentrálnej rómčiny v Česku a na Slovensku žiaduce. Ukážme ako príklad slovo *zdžal pes* (zísť sa). Český pravopis píše aj pred samohláskou predponu **s** (sejít se), slovenský **z** (zísť sa).

V súvislosti s týmto druhým vydaním pravidiel bol problém znovu komplexne zvážený a odporúča sa písať prípadné prevzaté predpony končiace na spoluhlásku (keď už je potreba ich používať) podľa morfológického princípu. Tieto spoluhlásky sa vnímajú ako primárne znelé: *roz-*, *pod-*, *z-*. Hoci pri spájaní so slovom začínajúcim na neznelú spoluhlásku dochádza k regresívnej asimilácii znelosti, v pravopise zachovávame podľa morfológického (analogického) princípu znelý variant: *rozkerel* (preklad pozri vyššie), *podthovel* (podložiť).

Predpona **s-/z-** (používaná napríklad v slovenskom slove „zísť sa“, čiže odlišná od vyššie zaradenej predpony *z-* používané napríklad v slovenskom slovese „zrobiť“) by teda mala mať podobu **s-** aj pred znelými spoluhláskami a samohláskami (napríklad *sdžal pes*), vzhľadom na silnú tradíciu v písanej rómčine a vplyv slovenského pravopisu však tolerujeme aj variant **z-** (*zdžal pes*).

Poznámka: Vzhľadom na to, že predpony sú po prevzatí súčasťou rómčiny a nie zdrojového jazyka, prispôsobuje sa ich zápis na prvom mieste rómskemu pravopisu a až v jeho rámci morfológickému princípu. Čiže napríklad v prípade potreby zápisu prevzatej predpony *vy-* (zakončenej na samohlásku, ktorá nezakladá inú fonému a v rómskej abecede sa nevyskytuje) nahradzujeme ypsilon jotou: **vi-**.

Príklady

UPLATNENIE NA KONCI SLOV

Znelé spoluhlásky

dad [dat] (otec: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *dadestar*, *dada*, *dadeha*)

jag [jak] (oheň: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *jagalo, jagori, jagatar*)

phuv [phuf] (zem: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *phuvori, phuva, phuvaha*)

gav [gaf] (dedina: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *gava, gavestar, gaveske*)

džav [džaf/džau] (idem: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *džava, džavas*)

mindig [mindik] (hneď: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme znelo, napríklad „*mindigavel*“ = *mindig avel*)

ladž [lač] (hanba: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *ladžav man, ladžahas amen, ladžandilom*)

gad [gat] (košeľa: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *gada, gadoro*)

drab [drap] (bylina: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *draba*)

sig [sik] (rýchlo: znelá spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *sigo, sigate*)

Prídychové (aspirované) hlásky

jak, jakh [jak] (oko, prídychová spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *jakha, jakhendar, jakhenca*).

Poznámka: Všimnite si, že sa slovo **jakh** (oko) vyslovuje rovnako ako **jag** (oheň) a odlišuje sa práve zápisom alebo výslovnosťou v iných tvaroch.

duk, dukh [duk] (bolesť, prídychová spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *dukhatar, dukhaha, dukhado*)

ač, ačh! [ač] (zostaň!, prídychová spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *ačhel, ačhen, ačhes*)

dikh! [dik] (pozri!, prídychová spoluhláska je použitá, pretože vyslovujeme *dikhel, dikhado*)

Poznámka: Oproti tomu na obyčajné neaspirované **č** sa končí tvar *phuč!* (spýtaj sa!, neprídychová spoluhláska je použitá, pretože je *phučel, phučiben, phučav*).

Rozkazovací spôsob *muk!* (nechaj, pusti) môžeme písať *muk!*, ale aj *mukh!*, pretože sloveso *mukel* môže mať podobu *mukel* aj *mukhel*.

Poznámka: Nie je známe, že by sa v koncovej pozícii vyskytovali aj ďalšie prídychové hlásky, čiže **th** alebo **ph**.

UPLATNENIE NA MORFOLOGICKÝCH ŠVOCH

Znelé spoluhlásky

chudkerel [chutkerel] (dostávať – znelá spoluhláska je použitá, pretože je odvodené zo slova *chudel* a hovoríme aj píšeme *chudav, chudas, chudipen*.)

rozkerel [roskerel] (rozrobiť, rozpustiť, rozriediť, rozmiešať, minúť /peniaze/, utraťiť. Znelá spoluhláska je použitá, pretože je odvodené príponou *roz-* a hovoríme aj píšeme *rozdžal, rozl'idžal*.)

avka, avkes (tak – vyslovuje sa vždy ako neznelý variant „v“, čo je v niektorých nárečiach „auka“ a v iných „afka“. Tu odporúčame nepostupovať logickým odvodzovaním a normatívny pravopis slova si zapamätať.)

Prídychové (aspirované) hlásky

Superlatívny komponent *jekh-*, napríklad v slove *jekhphureder* (najstarší). Jeho zložkou je číslovka *jekh*, ktorú takto píšeme tiež podľa morfológického princípu, pretože vyslovujeme *jekhe, jekheha, jekhestar* a pod.

ETYMOLOGICKÝ PRINCÍP

Prehľad

Etymologický pravopis sa uplatňuje v nie vždy jasne kategorizovateľných prípadoch jazykového kontaktu. Na rozdiel napríklad od plne adaptovaných prevzatých slov zohľadňuje pôvodný pravopis prevzatého slova alebo skupiny slov.

Ako bolo naznačené, v rómčine sa neuplatňuje etymologický princíp pri písaní udomácnených slov prevzatých z cudzích jazykov. Najvýraznejšie sú adaptované slová kedysi nazývané tiež „staršie výpožičky“. Napr. slová prevzaté z perzštiny, arabčiny a časť pôvodne gréckych slov, ktoré sa celkom zaradili do rómskej slovnej zásoby, stratili pôvodné koncovky, takže ich bežne hovoriaci človek na prvý pohľad nerozozná od slov indického pôvodu, napr. **o drom** (cesta), **o kokal** (kosť), **e cholí** (zlosť), **e angali** (náruč), **e paramisi** (rozprávka). Spolu s pôvodnými indickými slovami tvoria skupinu tzv. oikoklitických slov, čiže tu sú zmieňované iba v rámci ucelenosti.

Niektoré grécke mená a mená prijaté z ďalších jazykov si však ponechali koncovky, chovajú sa teda ako tzv. nové výpožičky, ako napr. **o foros** (mesto), **o charfas** (kováč), **o silavis** (kliešte), **o papus** (dedo), v ženskom rode potom koncovku **-a**, ktorá tiež pochádza už z gréčtiny, hoci je rovnaká ako v slovanských jazykoch (napr. **e baba** – stará mama). Tieto slová nazývame xenoklitické a majú svoju vlastnú, mierne odlišnú gramatiku, ktorá bude podrobnejšie vysvetlená v gramatickom prehľade. Na tomto mieste je dôležité zdôrazniť, že etymologický princíp sa neuplatňuje ani pri písaní týchto slov cudzieho pôvodu. To znamená, že sa podľa predchádzajúcich zásad rómskeho pravopisu bez ohľadu na etymológiu píšú aj súčasné prevzaté slová pochádzajúce z kontaktného jazyka. Píšeme napríklad **strediskos**, **strediskostar** (stredisko) alebo **medijalno**, **medijalna**, **medijalnone** (mediálny) atď.

Etymologický princíp rešpektujúci pravopis jazyka pôvodu sa zachováva len v dvoch prípadoch:

- 1) Pri zavedených vlastných menách osôb, štátov, miest, zemepisných názvov pohorí, riek, jazier, morí, oceánov a aj pri písaní cudzích písmen,

ktoré v rómčine nie sú, napr. **Xénia, Alexandria, Kalifornia, Babylon, Byzancia, Washington, Manchester, Zürich**. Ďalej pri zavedených a zle adaptovateľných slovách, ako sú hudobné termíny typu **arpeggio**. Pri skloňovaní týchto slov je často vhodné ich pravopisne viac prispôbovať fonologickému princípu. Vzhľadom na ich rôzny pôvod, mieru ustálenosti a mieru kompatibility s rómskym gramatickým systémom však bohužiaľ nie je možné stanoviť jednoznačné pravidlo, ktoré mená do skupiny zaradiť, v ktorých tvaroch a do akej miery ich prispôbiť princípu fonologickému. Podrobnejšie o tejto skupine slov pozri časť „Písanie slov cudzieho pôvodu“.

Poznámka: Do rómčiny sa dostali zo slovenčiny tiež medzinárodné termíny s dvojhĺaskou **ia, ie, io, iu**, ktoré sa v rómčine zapisujú ako **ija, ije, ijo, iju** (ako bolo spomínané vyššie), napr. **populacija, tendencija, geografija, bijosinteza, gimnazijum**, čo značí, že sa pri nich uplatňuje princíp fonologický (skôr výnimočne iba fonetický) a nie etymologický ako pri vyššie uvedených príkladoch cudzích vlastných mien.

2) Keď citujeme v rómčine slovenský alebo český (ale analogicky aj anglický a vlastne každý cudzojazyčný) názov alebo širší slovný útvar neobsahujúci rómske adaptačné koncovky:

Miro dad chudňa vyznamenanie za vynikajúcu prácu. (Môj otec dostal vyznamenanie za vynikajúcu prácu.)

V takýchto prípadoch odporúčame celú frázu oddeľovať typom písma, najlepšie kurzívou v štandardnom texte:

Miro dad chudňa vyznamenanie za vynikajúcu prácu u has olestar igen rado. (Môj otec dostal vyznamenanie za vynikajúcu prácu a bol tomu veľmi rád.)

A v texte písanom kurzívou naopak štandardom:

Miro dad chudňa vyznamenanie za vynikajúcu prácu u has olestar igen rado.

Ako vidíme, tento pravopisný princíp sa uplatňuje len v pasážach priameho jazykového kontaktu s ostatnými jazykmi.

Príklady

Je žiaduce obísť sa v rómčine bez zbytočných prvkov majoritných jazykov, ktoré by sme vedeli vyjadriť rómskymi jazykovými prostriedkami. Ale ako sme naznačili, existujú prípady, kedy naozaj potrebujeme prepnúť do iného jazyka – napríklad keď citujeme cudzie výroky.

Keď sa napríklad chceme od citovanej pasáže symbolicky dištancovať: Keď nám nepripadne vhodné prekladať výraz z majoritného jazyka „Amen na sam **melale Roma**, sar pal amende phenen“ (My nie sme špinaví Cigáni, ako o nás hovoria.), tak nie je vhodné písať „Amen na sam **špinavi Cigaňi**, sar pal amende phenen“, ale určite je lepšie slovenský výrok zapísať pôvodným pravopisom: „Amen na sam **špinaví Cigáni**, sar pal amende phenen.“ A v súlade s vyššie uvedeným odporúčením je vhodné prepnutie jazykového aj pravopisného kódu signalizovať prepnutím typu písma do kurzívy: „Amen na sam *špinaví Cigáni*, sar pal amende phenen.“

Sú aj prípady, keď chceme jednoznačne identifikovať funkciu alebo inštitúciu, pre ktorú je zavedený oficiálny názov v majoritnom jazyku.

Akana kerav buťi sar podpredseda Výboru pre národnostné menšiny a etnické skupiny. (Teraz robím podpredsedu Výboru pre národnostné menšiny a etnické skupiny.) Názov funkcie je celý v slovenčine a hodí sa k nemu slovenský pravopis. Samozrejme tým, čo bolo povedané, sa nevyklučuje, že pisateľ môže názov funkcie alebo inštitúcie preložiť do rómčiny a písať rómskym pravopisom. Miera a spôsob porómčenia výrazu je záležitosťou diskusie a závisí na kontexte, ale nesúvisí už s pravopisom. Jednoducho platí, že rómske pasáže sa zapisujú rómskym pravopisom, keďže pasáže slovenské (alebo české, anglické atď.) pravopisom príslušného jazyka.

Ďalší príklad: **Paš o komuňisti chudňom titulos „zaslúžilý pracovník.“** (Za komunistov som dostal titul „zaslúžilý pracovník“.) Nepôsobilo by dobre, keď by sme písali slovenský titul konštruovaný podľa slovenskej gramatiky rómskym pravopisom: „zaslužili pracovník“.

Úplne jasné je potom použitie pôvodného pravopisného systému („etymologického pravopisu“) tam, kde citujeme priamu reč v cudzom jazyku:

„ **Vy osobne ste dobrý človek, pán Červeňák,**“ phenenas mange o diline gadže, „**nie ako tí druhí**“. („Vy osobne ste dobrý človek, pán Červeňák,“ vraveli mi tí hlúpi Nerómovia, „nie ako tí druhí“.)

K príkladom na používanie etymologického princípu pre mená cudzieho pôvodu pozri speciálnu časť „Písanie slov cudzieho pôvodu“.

INTERDIALEKTNÝ PRINCÍP

Prehľad

Princíp, ktorý je svojím spôsobom proti uvedeným pravidlám, nazývame interdialektným. Jeho cieľom je spájať v zápise niektoré subdialektne odlišnosti. Ide o to, že aj v subdialektoch, kde splývajú pôvodné fonémy **d+dž** a **t+č**, sa tento protiklad v písomnej podobe zachováva spolu s unifikáciou fonematických variantov typu **čh/th**.

Tento princíp sa uplatňuje iba v prípadoch, kedy sa v rámci severocentrálnej rómčiny líšia subdialekty v realizácii hlások. Zápis je v pravidlách odporúčaný podľa prvého, čiže fonologického princípu, ale vzťahujúceho sa na celú severocentrálnu rómčinu. To má dva dôsledky:

- 1) Zapisujú sa hlásky rozlišujúce v rámci severocentrálnej rómčiny význam, ale nepíšu sa naopak ich miestne varianty, keď nezakladajú novú fonému.

Väčšinou sa napríklad neodporúča písať prídychové **th** v slovách ako **mat^hi** a odporúčajú sa väčšinové varianty ako **mačhi**. V rámci severocentrálnej rómčiny totiž neexistuje špeciálna fonéma **th**, ktorá by bola protikladom napríklad práve fonémy **čh**, ide iba o dialektný variant.

- 2) Výraznejšie sa interdialektný prvok prejavuje v dodržovaní zápisu protikladov **d/dž** a **t/č**. Ten tradične v rómčine existuje ako fonologický jav, čiže zakladá zvláštne fonémy.

Na nemalej časti slovenského územia (a preto aj pre veľa po rómsky hovoriacich ľudí v ČR) je bežný, napríklad **dīves** (deň), **džīves** (žiješ), **butī** (práca), **čučo** (prázdný).

Na druhej strane na pomerne veľkom území (východoslovenské oblasti Spiš a Šariš), na ktorom tradične žije veľké množstvo Rómov, tieto fonologické protiklady splývajú. Ľudia pochádzajúci odtiaľ hovoria **džives** = deň i **džives** = žiješ, **buči** = práca i **čučo** = prázdný. Naopak, v oblasti severného Záhoria na západe Slovenska zanikla spoluhláska **dž** a hovorí sa tam *gadō* (= sedliak, Neróm) a *dāv* (idem).

Takže rómskym hovoriacim pochádzajúcim z týchto oblastí sa môže stať, že podľa tohto princípu nebudú písať presne tak, ako v bežnej komunikácii hovoria.

Príklady: Človek vyslovujúci *kerdžom bari buči* (urobil som veľkú robotu) bude podľa pravidiel písať *kerdom bari buči* a človek hovoriaci *dāv ko gadē* (idem k Nerómom) bude písať *džav ko gadže*.

Kedy písať a kedy nepísať dialektné hláskové varianty nie je napriek práve vysvetlenému vždy jednoznačné a v priebehu existencie rómskeho pravopisu sa v rôznych výkladoch mierne variuje.

Ako ďalšie z užitočných kritérií si preto uvedme aj systémovosť/nesystémovosť hláskovej zmeny: regionálne hláskové varianty je možné zapisovať vždy, keď nejde o systémovú zmenu, ale o varianty jednotlivého slova alebo skupiny slov, napríklad *čhilav* – *khilav* (slivka), *čhil* – *khil* (maslo), *nango* – *lango* (nahý), *indra* – *lindra* (spánok), *ilom/lilom* (zobral som) atď.

Príklady

V súlade s pravopisnými pravidlami je, keď zapisujeme rôzne hláskové varianty (tam, kde nejde o systémový hláskový variant) podľa svojho nárečia. To bude najlepšie ukázať práve na príkladoch: *čhilav* – *khilav* (slivka), *čhil* – *khil* (maslo), *nango* – *lango* (nahý), *indra* – *lindra* (spánok). Zmyslom pravopisu nie je na prvom mieste prerobiť hovorenú rómčinu, čiže riešime aj zápis jazykových variantov. Ďalšími príkladmi sú varianty *cikno/tikno* (malý), *cinel/kinel* (kúpiť), *(e)sas, sar, savo/(e)has, har, havo* (bol/bola/bolo/boli, ako, ktorý/aký).

Systémové varianty zapisované interdialektným pravopisom: Človek, ktorý vyslovuje variant *bikendžal* (predal si), bude písať *bikend'al* (ale bude to „s kludným svedomím“ v neformálnej komunikácii vyslovovať *bikendžal*, zatiaľ čo iný človek naopak bude rovnako zapísané slovo vyslovovať *bikend'al*).

Variant *kerdži* (urobená) bude hovoriaci tohto dialektu písať ako *kerd'i* (ale môže ho v neformálnej komunikácii vyslovovať *kerdži*, zatiaľ čo iný hovoriaci bude rovnako zapísané slovo čítať *kerd'i*).

Hovoriaci tohto dialektu, ktorý vyslovuje *tači rat* (teplá noc), bude písať *tať i rat* (a vyslovovať *tači rat*, zatiaľ čo iný hovoriaci bude zápis čítať ako *tať i rat*). Človek vyslovujúci *na d'anav* (neviem) bude podľa tohto pravidla písať *na džanav* (a vyslovovať to môže *na d'anav*).

Človek vyslovujúci *lačho džives* (dobrý deň) bude písať *lačho d'ives*.

Človek hovoriaci unikátnym dialektom pochádzajúcim z okolia Rožňavy, kde sa vyslovuje *šo kereš* (čo robíš), *kerlaš* (robil) alebo nemäkčené *č'avo* (syn, rómsky chlapec), napíše rovnako ako ostatní *so keres*, *kerlas*, *č'havo*.

PÍSANIE SAMOHLÁSOK A SPOLUHLÁSOK

Písanie samohlások *a, e, i, o, u*

Samohlásky *a, e, i, o, u* sa označujú písmenami *a, e, i, o, u*.

Dĺžka samohlások

V rómčine sa dĺžka samohlások neoznačuje dĺžňom. Ich dĺžka sa viaže k prízvuku, ktorý je väčšinou na predposlednej slabike a nemá významotvornú funkciu (až na výnimky), napr. ***dadoro*** (otecko), ***čhavoro*** (chlapček), ***bachtalo*** (šťastný), ***čorikano*** (chudobný), ***bokhlo*** (hladný), ***achalipen*** (porozumenie), ***bachtalipen*** (šťastie), ***cindipen*** (vlhkosť), ***čoripen*** (chudoba), ***chartipen*** (kováčstvo), ***berveli*** (včela), ***bokheli*** (koláč), ***momeli*** (sviečka), ***khangeri*** (kostol), ***činel*** (kupovať), ***genel*** (čítať), ***rovel*** (plakať), ***čhorel*** (liať), ***khelel*** (tancovať), ***lavuta*** (husle).

Výnimku tvoria trojslabičné a viacslabičné tvary mien (genitívne tvary a privlastňovacie zámená), kde je prízvuk na tretej slabike od konca, napr. ***le dadeskero*** (otcove), ***la pheňakero*** (sestrine), ***lengero*** (ich).

Poznámka: V ne-východoslovenských subdialektoch severocentrálnej rómčiny sa prízvuk môže líšiť, čo však nezakladá odlišné významy ani pravopis.

Dĺžeň nad samohláskou sa používa výnimočne, týka sa to:

1. osoby singuláru (prípadne plurálu), budúceho a minulého nedokonavého času (imperfekta), napr. ***kerava – kerá*** (urobím), ***keravas – kerás*** (robil som), ***džava – džá*** (pôjdem), ***džavas – džás*** (išiel som). V skrátенých tvaroch niektorých slovies II. triedy je označenie dĺžňom dôležité, pretože je významotvorné, napr. ***džá – dža*** (pôjdem – choď), ***džás – džas*** (išiel som, išli sme – ideme). Na tomto mieste zdôrazňujeme, že dĺžeň má primárne funkciu označenia skrátенého tvaru a nemusí vždy zodpovedať výrazne dlhšej výslovnosti samohlásky.

2. veľmi výnimočne aj pri slovách cudzieho pôvodu – vlastných osobných menách, zemepisných názvoch a medzinárodných termínoch v rámci

etymologického pravopisného princípu. Pozri časti „Etymologický princíp“ a „Písanie slov cudzieho pôvodu“.

Písanie spoluhlások *d', l', ň, t'*

Spoluhlásky *d', l', ň, t'* píšeme ako *d', l', ň, t'* vždy, keď sa vyskytujú v hovorenej reči, napr. pred samohláskami, a to aj pred *i* alebo *e*, pred koncovkami ženského rodu, v pluráli pôvodných ženských podstatných mien bez koncovky, pred zdrobňovacou príponou ženského rodu *-ori, -ica*, pred príponami *-ipen/iben, -pen/ben* pri odvodených podstatných menách, v minulom čase, pred sufixom *-ar* a pri odvodzovaní slovies.

Príklady písania spoluhlások *d', l', ň, t'*, keď ich píšeme ako *d', l', ň, t'*:

1. pred samohláskami.

a – *džidaripen* (obživa), *bondalol'* (točiť sa), *dindardo* (dlhý), *churdarel* (rozdrobiť), *čalarel* (nasýtiť), *kalarel* (čierniť), *kovlarel* (zmäkčiť/obmäkčiť), *melarel* (špiniť), *šolarel* (pískať), *zoralarel* (posilniť), *šufarel* (sušiť), *tatarel* (ohrievať), *paťal* (veriť), *chartas* (kováč), *maťarel* (opíjať/koho),

e – *legos* (lad), *lelenca* (sirotinec), *ušťel* (vstať), *chutel* (skočiť),

i – *dives* (deň), *dindardo* (dlhý), *cindipen* (vlhkosť), *phurdipen* (funenie), *rovlardipen* (plačlivosť), *terdipen* (postoj), *gulipen* (sladkosť), *kamlipen* (láska), *kolin* (prsník), *kheliben* (tanec), *l'ikerel* (držať), *livinel* (strieľať), *šilipen* (chlad/mráz), *nič* (nič), *ňiko* (nikto), *ňisar* (nijako), *ňikhaj* (nikde), *ňilaj* (leto), *paťiv* (česť),

o – *bondalol* (točiť sa), *bokhalol* (hladovať), *bilol* (topiť sa), *hedos* (kopec), *kalol* (začernieť), *murdalol* (zdochnúť/zhasnúť/dohorieť), *sikhlol* (učiť sa), *tašlol* (dusiť sa), *urňalol* (vznášať sa/lietať), *visalol* (vrátiť/otočiť sa), *thuisalol* (dymiť), *thulol* (tučniť).

2. pred koncovkami ženského rodu, napr. *bozula* (hrča), *bradi* (vedro), *buťi* (práca), *čhindī* (Židovka), *džanli* (vedma), *džuvli* (žena), *gili* (pieseň), *godī* (rozum), *choli* (zlosť), *churdi* (drobná), *izdradi* (sito), *kachňi* (kurča), *kamašľa* (topánka), *keradi* (horúca), *kerdi* (urobená), *loľi* (červená), *marikľa* (placka z múky), *maťi* (opitá), *phuvali* (zemiak), *raťi*

(v noci), **sufi** (vyspatá), **sikhľadí** (učiteľka), **tafi** (teplá), **thuvali** (cigareta), **vodi** (duša), **žala** (žiaľ).

3. v pluráli pôvodných ženských bezkoncovkových podstatných mien, napr. **pheňa** (sestry), **meňa** (krky).

4. pred zdrobňovacou príponou ženského rodu **-ori**, keď v pôvodnom slove bolo *d/d', l/l', n/n', t/t'*: napr. **cikňi** (malá) – **cikňori** (maličká), **rakli** (dievča) – **raklori** (dievčatko), **kali** (čierna) – **kalori** (počierna), **guruvni** (krava) – **guruvňori** (kravička), **kachni** (sliepka) – **kachňori** (sliepočka), **lulud'i** (kvet) – **luludori** (kvietok), **gend'i** (kniha) – **gendori** (knižočka), **terni** (mladá) – **terňori** (mladučka), **phen/pheň** (sestra) – **pheňori** (sestrička).

5. pred zdrobňovacou príponou ženského rodu **-ica**, keď v pôvodnom slove bolo *d', l', ň', t'*:

napr. **rokla** (sukňa) – **rokl'ica** (suknička).

6. pred príponami **-ipen/iben**, **-pen/ben** pri odvodených podstatných menách, napr. **barval'ipen** (bohatstvo), **nasval'ipen** (choroba), **korali'ipen** (oslepnutie), **bikeňiben** (predaj), **uchaňiben** (účes), **khel'iben** (tanec).

7. v minulom čase dokonavom (perfektívum), napr. **kerđom** (urobil/-a som), **kerďal** (urobil/-a si), **kerďas** (urobil/-a), **kerďam** (urobili sme), **kerďan** (urobili ste), **sutóm** (spal/-a som), **sutál** (spal/-a si), **sutá** (spal/-a), **sutám** (spali sme), **sutan** (spali ste).

8. pred sufixom **-ar** pri odvodzovaní faktívnych sloviac typu: **pherdarel** (plniť), **churdarel** (drobiť), **tafarel** (ohrievať), **matarel** (opíjať), **cindarel** (navlhčovať), **šutarel** (sušiť), **landarel** (kúpať), **bandarel** (ohýbať sa/nakláňať).

Keď sa vyslovuje tvrdé **d, l, n, t**, spoluhlásky **d, l, n, t** sa v pravopise nemäkčia a čítajú sa ako tvrdé, aj keď nasleduje **i** alebo **e**. Tie v rómčine nemajú zmäkčujúcu funkciu, napr. **dilos** (obed), **dino** (daný), **dilino** (hlúpy), **dikhlo** (šatka), **direkt** (priamo), **dikhel** (pozerať), **diriginel** (dirigovať), **nigros** (černoch), **nipos** (ľud), **tiro** (tvoj), **tiš** (tiež), **tirinel** (trpieť), **tiviškos** (ježko), **parne** (biele), **kerde** (urobené).

PÍSANIE SLOV CUDZIEHO PÔVODU

V rómčine sa všeobecne prejavuje tendencia písať aj slová cudzieho pôvodu podľa zásad, ktoré sa uplatňujú pri písaní slov domáceho pôvodu. Pôvodný zápis sa zachováva (dodržiavame etymologický pravopisný princíp):

- a) v zavedených alebo výrazne pravopisne odlišných osobných menách, t. j. v rodných (krstných) menách a rodinných menách (priezviskách), napr. ***o Johann Wolfgang Goethe, o Wolfgang Amadeus Mozart, o Ludwig van Beethoven, o George Washington, o Thomas Jefferson, o William Shakespeare, o John Locke, o Giovanni Boccaccio, o Leonardo da Vinci, o Gaetano Donizetti, o Giuseppe Verdi, o Gaius Iulius Caesar, o Ion Luca Caragiale, o Liviu Rabreanu, o Kálmán Mikszáth, o Zsigmond Móricz, o Juliusz Slowacki, o Jerzy Kurylowicz, o Tadeusz Milewski, o Henryk Sienkiewicz, e Taylor Swift, e Maryla Rodowicz, e Marie Curie-Sklodowska, e Bronislawa Wajs-Papusza;***
- b) v hudobných termínoch a v termínoch z oblasti populárnej hudby, napr. ***capriccio, allegro, arpeggio, country music;***
- c) v slovách, ktoré sú čiastočne alebo úplne nesklonné, napr. ***menu, vivace, kanoé, jury;***
- d) v zavedených rodných (krstných menách), priezviskách s tzv. i-ovými dvojhláskami ***-ia, -ie***, napr. ***Mária, Terézia, Hviezdoslav;***
- e) v cudzích vlastných menách s ***x***, napr. ***Xénia, Alexander, Alexandria*** a i.;
- f) v menách mytologických bytostí, napr. ***Herkules, Poseidón, Dionýzos, Iliada, Odysea*** a i.

Keď je potrebné dané mená v rómčine skloňovať, je možné ich podľa potreby prispôbovať rómskemu pravopisu, ideálne je však priniesť čitateľovi na inom mieste aj pôvodnú podobu mena, napríklad v nominatíve. Ako bolo spomínané pri etymologickom pravopisnom princípe, vzhľadom na ich rôzny pôvod, mieru ustálenosti a mieru kompatibility s rómskym gramatickým systémom bohužiaľ nie je možné stanoviť jednoznačné pravidlo, ktoré mená do skupiny zaradiť ani v ktorých tvaroch a do akej miery ich prispôbiť princípu fonologickému.

Podľa zásad rómskeho pravopisu (fonologicko-morfologického princípu) sa píšú všetky oikoklitické aj xenoklitické slová okrem popísaných vlastných mien, napr. **o charťas** (kováč), **o silavis** (kliešte), **o karfin** (klinec), **o foros** (mesto), **o doktoris** (lekár), **o poštaris** (poštár), **o garažis** (garáž).

Podľa zásad rómskeho pravopisu (fonologicko-morfologického princípu) sa píšú aj všetky medzinárodné slová (výrazy) ženského rodu, ktoré sa v slovenčine končia na dvojhlásky **-ia**, **-ie**, napr. **redakcija** (redakcia), **tendencija** (tendencia), **populacija** (populácia).

Podľa zásad rómskeho pravopisu (fonologicko-morfologického princípu) sa píšú všetky slová gréckeho a latinského pôvodu a slová s predponou **ex-** v zhode s výslovnosťou v spisovnej rómčine, napr. **tekstos** (text), **indeksos** (index), **egzekutoris** (exekútor), **keksos** (keks), **koksos** (koks) a i.

Alternatívny zápis so slovenskou verziou zápisu sa zachováva v názvoch miest a obcí, niektorých hlavných miest európskych štátov, prípadne iných zemepisných pomenovaní, pričom rómske varianty sú väčšinou prispôbené rómskemu pravopisu, napr. **Berlinos** (Berlín), **Pešta** (Budapešť), **Požoňa/Požoma** (Bratislava), **Krakovos** (Krakov), **Londinos** (Londýn), **Bukurešťa** (Bukurešť), **Parižis** (Paríž), **Kaša** (Košice), **Perješis** (Prešov), **Nevejsis** (Spišská Nová Ves), **Zoloma** (Zvolen), **Šelmeca** (Banská Bystrica), **Leva** (Levice), **Bartva** (Bardejov), **Terebešis** (Trebišov), **Šejčis** (Sečovce), **Homona** (Humenné), **Nadmihaja** (Michalovce), **Uhela** (Nové Mesto nad Váhom), **Sombata** (Trnava), **Popradna** (Poprad), **Salanca** (Slanec), **Šomodis** (Drienovec), **Nadžida** (Veľká Ida), **Bari Britanija** (Veľká Británia), **Belgija** (Belgicko), **Afrika** (Afrika), **Amerika** (Amerika) a i.

Alternatívny zápis so slovenskou verziou zápisu sa obdobne zachováva v názvoch ulíc a námestí, napr. **Galakticko ulica/drom** (Galaktická ulica), **Šukar ulica/drom** (Pekná ulica), **Hvjezdoslavoskero placis** (Hviezdoslavovo námestie), **Lajošiskero Šturoskero placis** (Námestie Ľudovíta Štúra).

Alternatívny zápis so slovenskou verziou zápisu sa obdobne zachováva v názvoch budov, domov, palácov a kostolov, napr. **o Rajipnaskero urados** (Úrad vlády), **Slovačiko džañibnaskeri akademija** (Slovenská akadémia vied), **Artikano kher** (Dom umenia), **Primacijalno palacis** (Primaciálny palác),

Le sentnone Martinoskero kher (Dom svätého Martina), ***Le sentnone Vitoskeri khangeri*** (Chrám svätého Víta).

Poznámka: Pôvodný názov miest sa záväzne používa v adresách do cudziny, názov štátu sa píše v pôvodnej i vo vžitej slovenskej podobe, napr. ***Zürich (Schweiz – Švajčiarsko), Wien (Österreich – Rakúsko), Roma (Italia – Taliansko), Berlin (Deutschland – Nemecko)***.

Príklady použitia a pravopisného riešenia mien cudzieho pôvodu

Ako bolo spomenuté, nie je reálne dať v tejto oblasti presný návod, ako používať cudzie mená, u ktorých chceme zachovať pôvodný pravopis (dodržiavať etymologický pravopisný princíp). Tendencia je zachovať aspoň raz v texte originálnu podobu mena, najlepšie v nominatívnej forme. V nominatíve sa odporúča uviesť vybrané meno vždy v pôvodnej podobe, čiže podľa etymologického princípu, v ostatných pádoch je možné meno adaptovať v rôznej miere podľa fonologického princípu:

nominatív: ***o William Shakespeare***

ablatív: ***le Williamostar Shakespearostar/le Viljemostar Šejkspirostar /le Shakespearostar/le Šejkspirostar***

nominatív: ***e Maryla Rodowicz***

ablatív: ***la Maryla Rodowiczovonatar/la Marila Rodovičovonatar /la Rodowiczovonatar/la Rodovičovonatar***

nominatív: ***e Xénia***

ablatív: ***la Xéniatar/la Xeniatar/la Ksenijatar***

nominatív: ***o Cyprián***

ablatív: ***le Cypriánostar/le Cyprianostar /le Ciprijanostar***

Presnejší návod na jazykovo a pravopisne správne zaobchádzanie s cudzími vlastnými menami nie je v tejto publikácii možné podať z dvoch dôvodov:

1. Na rozdiel od mnohých javov, ktoré sa v priebehu viac ako piatich dekád zápisu severocentrálnej rómčiny vyvíjali a v dobe od prvého vydania pravidiel nadobudli najmä v školskej praxi na Slovensku ustálenú podobu, tento jav v rómčine stále variuje a problematika nie je vyriešená jednoznačne.

2. Samotný charakter problému zakladá viacznačnosť na mnohých úrovniach. Predovšetkým nie je jednoznačne definovateľné, čo sú a nie sú zavedené vlastné mená, jednotlivé mená majú rôznu mieru kompatibility s rómskym pravopisným systémom a je rôzna miera potreby ich čitateľovi predstaviť v pôvodnej podobe. V niektorých typoch písaných textov a niektorých susedstvách môže pôsobiť nepatrične variant písaný plne etymologickým pravopisom, najmä keď nie je v nominatíve, inde zas môže pôsobiť rušivo plne fonologizovaný variant.

Ako vidno z príkladov, môže byť riešením kompromis: pádový tvar bez značenia samohláskovej dĺžky, ale so zachovaním niektorých prvkou pôvodného zápisu. Výber konkrétneho variantu stále záleží nielen na konkrétnom kontexte, ale aj na jazykovom cíte používateľov vrátane učiteľov a redaktorov.

Pri takýchto slovách platí, že sa dá s rozvojom písanej formy rómčiny očakávať postupné zdomácnenie a preferencia „fonologizovanej“ podoby, ako je tomu pri preberaní cudzích slov napríklad v slovenčine alebo češtine.

Obdobne variantná situácia je v oblasti už spomínaných obecných slov:

nominatív: ***arpeggio***

ablatív: ***arpeggiostar/arpedžostar***

Jednoznačnejšia situácia nastáva, keď sa vlastné meno nachádza v pozícii predikátu (prísudku), „ako sa kto volá“.

Joj pes vičinel Mária. (*Ona sa volá Mária*) – zápis podľa etymologického princípu

La Marijaha džava andro foros. (S Máriou pôjdem do mesta.) – zápis podľa fonologického princípu

La Marijakeri čhaj hiňi bares šukar. (Máriiná dcéra je veľmi pekná.) – zápis podľa fonologického princípu.

PÍSANIE SLOV OSOBITNE A DOVEDNA (SEGMENTÁCIA)

Jednotlivé slová sa v písanom texte oddeľujú medzerami. Medzera je výrazom samostatnosti slova. Dovedna, teda bez medzier, sa píše jednotlivé časti zložených slov.

1. Dovedna, teda bez medzier, sa píše zložené základné číslovky od 11 – **dešujekh** (11), **dešuduj** (12), **dešutrin** (13), **dešuštar** (14), **dešupandž** (15), **dešušov** (16), **dešefta** (17), **dešochto** (18), **dešeňa** (19), **bišujekh** (21), **bišuduj** (22), **bišeňa/bišueňa/bištheeňa** (29), **trandathejekh** (31), **trandatheduj** (32), **trandatheeňa** (39), **sarandathejekh** (41), **sarandatheduj** (42), **sarandatheeňa** (49), **pendathejekh** (51), **šovardešthejekh** (61), **eftavardešthejekh** (71), **ochtovardešthejekh** (81), **eňavardešthejekh** (91), **šelthejekh** (101).

Poznámka: Číslovky 200, 300, 400, ... sa píše s medzerou (**duj šel, trin šel, štar šel, ...**). V zložitých prípadoch oddeľujeme tisícky, stovky a desiatky s jednotkami, napr. **8 326 – ochto ezera trin šel bišušov.**

2. Dovedna, teda bez medzier, sa píše radové číslovky od 11. – **dešujekh**to (11.), **dešuduj**to (12.), **dešutrito** (13.), **dešuštarto** (14.), **dešupandž**to (15.), **dešušov**to (16.), **dešeftato** (17.), **dešochtoto** (18.), **dešeňato** (19.), **bišujekh**to (21.), **trandathešov**to (36.), **sarandathepandž**to (45.), **eftavardeštheochtoto** (78.), **šeltheeftato** (107.).
3. Dovedna, teda bez medzier, sa píše zložené prídavné mená s číslovkou, napr. **dujebersengero** (dvojočrný), **trinesobengero** (trojizbový), **štarekeregengero** (štvorkolesový), **pandželavengero** (päťslovný).
4. Dovedna, teda bez medzier, sa píše príslovky času, napr. **paltajsaste** (po zajtra), **paldiloste** (poobede), **kijatosara** (nadránom), **kijaratí** (podvečer), **paličeste** (predvčerom).

5. S medzerami sa píše výraz **so jekh aver** (zakaždým iný), ale pripúšťa sa aj spojený tvar **sojekhaver**.
6. Dovedna, teda bez medzier, sa píše spojenie príslovky a slovesa, resp. prídavných slovies s adverbálnym modifikátorom, napr. **kijaphandlo** (priviazaný), **avrikerdo** (vyrobený), **avidikhlo** (vyhliadnutý), **teledikhlo** (podceňovaný), **andrephandlo** (väzeň/zavretý), **andremelardo** (zašpinený), **anglephendo** (predpovedaný), **telemardo** (utlačovaný), **uprevazdlo/uprehazdlo** (podvihnutý), **avrimakhlo** (vymazaný).
7. Bez medzier sa píše slová **na, bi** v prípadoch, keď strácajú charakter častice alebo predložky a stávajú sa zápornými predponami, čiže najmä v spojení s prídavným menom či príslovkou, napr. **nalačo** (nedobrý/zlý), **bilondo** (neosolený), **namištes** (nedobre/zle), **bižuzo** (nečistý), **bijakhengero** (bezočivý), **bibachtalo** (nešťastný), **nafel** (nečistý), **nakamindos** (nechcene, neúmyselne), **nalačes** (nedobre, zle), **biačhavindos** (nepretržite, bezprestajne), **bibacht** (nešťastie, zlý), **biboldo** (nepokrstený), **Biboldo** (Žid).
8. Dovedna sa píše aj superlatívne tvary prídavných mien, napr. **jekhfeder/lekfeder/nekfeder/mekfeder** (najlepší), **jekhbareder/lekbareder/nekbareder/mekbareder** (najväčší), **jekhcikneder/lekcikneder/nekcikneder/mekcikneder** (najmenší), **jekhučeder/lekučeder/nekučeder/mekučeder** (najvyšší), **jekhpureder/lekphureder/nekphureder/mekphureder** (najstarší).

Niekedy (pri vyjadrení samostatnosti zložiek, vzájomnosti a pod.) sa spolupatričnosť pôvodne samostatných slov naznačuje spojovníkom, napr. **daj-dad** (rodičia), **phrala-pheňa** (súrodenci), **rom-romňi** (manželia), **kachňa-papiňa** (hydina), **graja-guruvňa** (dobytok), **čhura-roja** (príbor), **paňa-veša** (príroda).

Osobitne sa v rómčine píše:

- negatívny tvar slovies, lebo záporka sa chová vo vete samostatne ako záporová častica, napr. **na kerav** (nerobím), **na čhidam** (nehodili sme), **na phirena** (nebudete/nebudú chodiť),
- rozkazovací spôsob slovies, kde ide iba o inú podobu častice, napr. **ma ker!** (nerob!), **ma džan!** (nechodte!),
- predložka **bi** (bez), tam, kde ide naozaj o funkciu predložky, napr. **bi leskero čhavo** (bez jeho syna), **phirel sar bi o šero** (doslova: chodí ako bez hlavy).

Príklady písania záporiek

Slovesné záporky (píšeme osobitne)

na kerav (nerobím), **na birinav** (nevládzem), **na phirav** (nechodím), **na džanav** (neviem), **na chav** (nejem), **na sikhľuvav** (neučím sa), **na ladžas tut** (nehanbíš sa), **na keres** (nerobíš), **na pisines** (nepíšeš), **na sikhľol** (neučí sa), **na daral** (pes) (nebojí sa), **na prastal** (neuteká), **na tavas** (nevaríme), **na bešas** (nesedíme), **na maren tumen** (nebijete sa), **(tumen) na vakeren** (nehovoríte), **(jon) na poťinen** (neplatia), **(jon) na pijen** (nepijú)

na keravas (nerobil som), **na ladžahas tut** (nehanbil/a si sa), **na mukenas** (nepúšťali/ste/), **na gilavava** (nebudem spievať), **na kereha** (neurobíš/nebudeš robiť), **na khelaha** (nebudeme tancovať), **na kerdas** (neurobil), **na sikhľile** (nenaučili sa), **na na kerdamas** (neboli by sme urobili), **na kerenas bi** (nerobili by ste), **na sikhľilehas** (neboli by sa naučili)

ma vaker (nehovor), **ma sikhľuv** (neuč sa), **ma denašas** (neutekajme), **ma diskutinas** (nediskutujme), **ma daran tumen** (nebojte sa), **ma cinen** (nekupujte)

Pozor! Dovedna píšeme tvar **nane** (nie je)

*Soske nič **na vakeres?** (Prečo nič nehovoríš?)*

*Na keres buťi, ta **nane** tut love.* (Nepracuješ, tak nemáš peniaze.)

*Na sal godaver, bo **na phirehas** andre škola.* (Nie si múdry, lebo si nechodil do školy.)

*Ňiko tut **na marel**, ta soske roves?* (Nikto ťa nebije, tak prečo plačeš?)

*Soske ňiko **na phandľas** o vudar?* (Prečo nikto nezatvoril dvere?)

*Lendar **na darandľamas**.* (Ich by sme sa nikdy nezľakli.)

*Te **na kerena** e buťi, **na chudena** love.* (Keď neurobíte tú prácu, nedostanete peniaze.)

Ma chochav mange! (Neklam mi!)

Ma ker lake phujes! (Nerob jej zle!)

Ma phuč le dadestar! (Nepýtaj sa otca!)

*Te e sikhľard'i vakerel, **ma gilaven!*** (Keď učiteľka rozpráva, nespievajte.)

Ma džas odoj, del brišind. (Nechodme tam, prší.)

Záporky pri ostatných slovných druhoch (píšeme dovedna)

nalačo (nedobrý, zlý), **nadočirła** (donedávna), **nakamutno** (nechcený), **natromado** (nesmelý), **namištes** (nedobre, nesprávne), **nadur** (neďaleko), **nadikhindos** (nevidiac), **nasig** (neskorý, neskoro)

Písanie predložiek s členom a inými slovnými druhmi

Zápis predložiek a ich spojení s nasledujúcim slovom, najmä členom a ukazovacím zámenom, komplikujú nasledujúce faktory:

- a) existencia predložiek zakončených na samohlásky i spoluhlásky,
- b) ich rôzne kombinácie a interakcie, napríklad spájanie samohláskou zakončenej predložky s členom spojené s výpustkou koncovej samohlásky: **andre + o kher = andro kher** (v dome).

V pravopise je stanovené, že v segmentácii rešpektujeme samostatnosť slov, s výnimkou práve takého spájania s výpustkou, pri ktorom v prípade spojenia s členom naviac vypúšťame apostrof.

Čiže zhodné zvukové jednotky ako [andro] a [palo] píšeme rôzne: **andro** x **pal o**; rovnako odlišne píšeme [kijo] a [bijo]: **kijo** x **bi o**. To je spôsobené tým, že samohlásková predložka (**andre, kija**) vypúšťa koncovú samohlásku a priberá namiesto nej člen (**andro, kijo**), zatiaľ čo spoluhlásková predložka alebo predložka **bi** zostáva nezmenená a tiež po nej nasleduje ten istý člen: (**pal o, bi o**).

Poznámka: Treba priznať, že popri predložke **bi** existuje aj variant **bije**, ktorý sa správa ako ostatné predložky zakončené na samohlásku, čiže sa spojuje s členom. Písanie **bije, bijo** je teda tolerované ako variant k **bi e, bi o**. Písateľ by však mal zachovať konzistentne 1 variant v celom texte.

Kľúčové pre pravopis je teda mať prehľad o rómskych predložkách, najmä o ich základných tvaroch.

Poznámka: Pre školskú prax je vhodná jednoduchá pomôcka: povedať si predložku s osobným zámenom (lebo pred ním nie je nikdy člen).

Napríklad **andro kher** a **pal o kher** znie v hovorenej reči rovnako, ale píšeme ich rôzne, lebo **andre** je zakončené na samohlásku a **pal** na spoluhlásku. A to nám v prípade neistoty odhalila pomôcka spojenia s osobným zámenom:

pal mande (čiže predložka končí na spoluhlásku) a

andre mande (čiže predložka končí na samohlásku).

Vieme teda, že **pal o kher** je ozajstné **pal o kher**, zatiaľ čo **andro kher** je vlastne stiahnuté **andre o kher**.

Zápis rôznych prípadov vypúšťania koncovej samohlásky v predložke

Keď nastane spomínaná výpustka koncovej samohlásky v spojení predložky s členom, píšeme ju dovedna, ale bez apostrofu. To je výnimka, ktorú si skoro po zavedení pravidiel v roku 1970 vynútila prax, pretože je to spojenie veľmi časté, ale písanie výrazov typu *andr`o* by komplikovalo zápis a čítanie. V spojení s ostatnými slovnými druhmi však dôsledne píšeme apostrof:

andre + oda kher = andr`oda kher (v tom dome, do toho domu)

Príklady

Predložky zakončené na spoluhlásku

(píšeme vždy osobitne)

pal o kher (za dom/za domom), **pal e daj** (za matkou/o matke), **pal o Roma** (za Rómami/o Rómoch)

paš o phral (pri bratovi), **paš e pheň** (pri sestre), **paš o khera** (pri domoch)

vaš o dad (pre otca/kvôli otcovi), **vaš e strično pheň** (pre sesternicu, kvôli sesternice), **vaš o gadže** (pre Nerómov/sedliakov, kvôli Nerómom/sedliakom)

tel o nakh (pod nos/pod nosom), **tel e fala** (pod stenou/pod stenu),
tel o čercheňa (pod hviezdami/pod hviezdy)

andal o gav (z dediny), **andal e škola** (zo školy), **andal o veša** (z lesov)

upral o gav (nad dedinou/nad dedinu), **upral e len** (nad potokom (nad potok),
upral o fori (nad mestami/nad mestá)

perdal o Rom (pre Róma/kvôli Rómovi), **perdal e Romňi** (pre Rómku/kvôli Rómke), **perdal o Roma** (pre Rómov/kvôli Rómom)

prekal o veš (cez les), **prekal e maľa** (cez pole), **prekal o kak** (kvôli strýkovi)

khatar o Perješis (z Prešova), **khatar e Kaša** (z Košíc), **khatar o fori** (z miest)

Predložky zakončené na samohlásku (-e, -a)

Píšeme vždy dovedna (v spojení s členom, pri ktorom odpadá koncová samohláska, píšeme vždy dovedna a bez apostrofu):

andro kher (v dome/do domu), **andre škola** (v škole/do školy), **andro gava** (v dedinách/do dedín)

ko dad (pri otcovi /k otcovi), **ke daj** (pri matke/k matke), **ko Roma** (pri Rómoch/k Rómom)

pro šero (na hlave/na hlavu), **pre meň** (na krk/na krku), **pro droma** (na cestách/
na cesty)

anglo mariben (pred vojnou (pred bitkou), **angle vojna** (pred vojnou), **anglo Roma** (pred Rómami/pred Rómov)

preko veš (cez les), **preke leň** (cez potok), **preko veša** (cez lesy)

kijo foros (k mestu), **kije daj** (k matke), **kijo phrala** (k bratom)

Poznámka: Keď sa predložka kombinuje s ktorýmkoľvek iným slovným druhom okrem člena, napríklad so zámenom, píšeme spojenie rovnako dovedna, ale musíme výpustku označiť apostrofom:

k`oda gav (k tej dedine), **andr`oda taboris** (v tom tábore/do toho tábora), **pr`oda Rom** (na toho Róma/na tom Rómovi), **andr`odi doba** (v tej dobe), **andr`amare khera** (v našich domoch/do našich domov).

Predložka **bi**

(Tá v spojení s členom samohlásku nestráca!)

bi o rom (bez manžela), **bi e daj** (bez matky), **bi o love** (bez peňazí)

Poznámka: Predložky by sa nemali zamieňať s príslovkami predložkového pôvodu ako **kije**, **paše**, **pale**, **vaše**, ktoré často slúžia ako adverbialne modifikátory.

Zápis ostatných prípadov spájania s odpadnutím samohlásky

Existujú aj prípady spájania s odpadnutím, kde prvým členom nie je predložka. Tam samozrejme tiež píšeme apostrof.

Príklad: **S`oda?** (= **So oda?** = Čo je to?)

Naproti tomu skrátené varianty budúceho alebo minulého nedokonavého času (**kerla**, **kerlas**, **kerna**, **kernas**) berieme ako morfológické varianty a vypúšťanie v nich neoznačujeme.

Príklady spojení slov písaných dovedna a osobitne

Príklady, kedy existujú oba varianty s viacej či menej odlišným významom

duj džene (dve osoby) x **dujdžene** (obidvaja)

jekh feder (jeden lepší) x **jekhfeder** (najlepší)

mekfeder (najlepší) x **mek feder** (ešte lepší)

adabersš (toho roku) x **ada bersš** (v tomto roku)

Príklady zložených slov, ktoré píšeme dovedna

ternochar (pubertiak)

adaďives (dnes), **adaďivesutno** (dnešný), **aleberšeskero** (tohtoročný)

pernango (s holým bruchom), **šernango** (s holou hlavou)

lačhejileskero (dobrosrdečný)

čhungarel (pľuť)

anglepheniben/anglepheñiben (predpovedanie), **angledžando** (prorok),

avrikerdo (vyrobený), **andrephandlo** (zatvorený/väzeň), **teledikhlo**

(podceňovaný/diskriminovaný)

Poznámka: Osobitne však píšeme **phenel angle** (predpovedať), **džanel angle**

(predvídať/predpovedať), **kerel avri** (vyrobiť), **phandel andre** (zatvoríť), **dikhel**

tele (podceňovať/diskriminovať)!

soča (len čo), **kajča** (len že), **dičha** (pozri)

bilondo (neslaný), **bižužo** (nečistý), **bibachtalo** (nešťastný/zlý)

šelthejekhto (stý prvý), **sarandapandžto** (štyridsiaty piaty), **dujesobengero** (dvojizbový), **paltajsaste** (pozajtra), **paldiloste** (poobede), **kijatosara** (nad ránom), **kijaraŕi** (večer)

Príklady chýb v segmentácii

Nadbytočné oddeľovanie predpony alebo častí zloženého slova

pod thoda (správne: **podthoda** – podhodil, podtrhol)

avri keripnaskri (správne: **averikeripnaskri** – výrobná)

pre chuŕava (správne: **prechuŕava** – preskočím)

pre ačhile (správne: **preačhile** – prestali)

biš the štar (správne: **bištheštar** – dvadsaťštyri)

dav kerahas (správne: **davkerahas** – dávali sme viacej alebo opakovane – podarovali sme)

Hyperkorektné spájanie slov

Kerđaavri (správne: **kerđa avri** – vyrobil). Mali by sme písať adverbiálny modifikátor **avri** osobitne, na rozdiel od prídavia **avrikerdo** – vyrobený, kde sa píše dovedna.)

ROZDELOVANIE SLOV

V písanom texte sa slová rozdeľujú, ak sa celé nezmestia na koniec riadka. Rozdeľujú sa iba viacslabičné slová, jednoslabičné slová (napr. **he, bo, the, ruv, čar, čik, či, kaj, jiv, idž**) sa neoddeľujú. Na oddelenie použijeme spojovník, ktorý je kratší ako pomlčka.

Slová rozdeľujeme:

1. na rozhraní morféme (najmenších významových častí slov),
2. na rozhraní slabík (najmenších rytmických jednotiek, na ktoré sa delia slová pri vyslovovaní).

Pri rozdeľovaní slov sa v prvom prípade berie do úvahy významové členenie slov.

Rozdeľovanie slov na rozhraní morféme

Na rozhraní morféme rozdeľujeme jednoslabičné alebo viacslabičné predponové morfémy, napr. **na-lačo** (zlý/nedobrý), **bi-londo** (neslaný), **tele-mardo** (ponížený/pokorený), **rov-kerdo** (uplakaný), **oka-beršesker** (minuloročný).

Na rozhraní morféme oddeľujeme odvodzovacie morfémy (slovotvorné prípony) začínajúce na spoluhlásku (alebo na skupinu spoluhlások):

- a) prípona **-var/val** pri násobných číslovkách, napr. **jekh-var** (raz), **du-var** (dvakrát), **tri-val** (trikrát), **štar-val** (štyrikrát), **pandž-var** (päťkrát), **šov-var** (šesťkrát), **efta-var** (sedemkrát), **ochto-var** (osemkrát), **eña-var** (deväťkrát), **deš-var** (desaťkrát), **dešujekh-var** (jedenásťkrát), **dešuduj-var** (dvanásťkrát), **dešutrin-var** (trinásťkrát), **dešuštar-var** (štrnásťkrát), **dešupandž-var** (pätnásťkrát), **dešušov-var** (šesnásťkrát), **dešefta-var** (sedemnásťkrát), **šel-var** (stokrát);
- b) prídavné mená, napr. **rat-valo** (krvavý), **nakh-valo** (nosatý), **nas-valo** (chorý), **jakh-valo** (okatý), **sov-lardo** (zaspatý), **kašt-uno** (drevený), **trast-uno** (železný), **bar-valo** (bohatý), **rov-lardo** (uplakaný);
- c) slovesá s príponou **-ker**, napr. **denaš-kerel** (pobehovať), **dikhel-kerel** (prezerať), **prastav-kerel** (utekať), **phuč-kerel** (vypytovať sa), **phir-kerel** (chodievať), **cin-kerel** (nakupovať), **rov-kerel** (fňukať), **biken-kerel** (rozpredávať), **vaker-kerel** (neustále rozprávať), **čalav-kerel** (dotýkať sa), **asav-kerel** (chichotať sa), **čor-kerel** (vykrádať), **rand-kerel** (oškrabávať),

sastár-kerel (uzdravovať), **pherdár-kerel** (naplňovať), **chutker-kerel** (poskakovať), **bašav-kerel** (hrávať na hudobnom nástroji), **gilav-kerel** (pospevovať), **rod-kerel** (prehľadávať);

- d) substantíva ženského rodu odvodené od substantív mužského rodu, príponou **-ňi**, napr. **manuš-ňi** (žena), **guruv-ňi** (krava), **rom-ňi** (žena).

V slovách oddeľujeme gramatické morfémy (pádové prípony) začínajúce sa na spoluhlásku:

- a) tvary podstatných mien, napr. **phrales-keró** (bratove), **papus-ke** (dedovi), **stolkos-te** (stoličke), **phralen-gero** (bratov), **grofos-ke** (grófovi), **stolkos-keró** (stoličkový), **phralen-de** (bratov), **chartas-tar** (kováča), **khosne-ste** (šatke), **phralen-ca** (bratmi), **khosne-ha** (šatkami), **phralen-dar** (bratov), **papen-dar** (dedov), **phrales-tar** (brata);
- b) tvary prídavných mien, napr. **bares-keró** (veľkého), **šargones-keró** (žltého), **šukara-keró** (peknej), **parňa-keró** (bielej), **bares-ke** (veľkému), **šargones-ke** (žltému), **šukara-ke** (peknej), **parňa-ke** (bielej), **bare-ha** (veľkým), **šargone-ha** (žltým), **šukara-ha** (peknou), **parňa-ha** (bielou), **bares-tar** (veľkého), **šargones-tar** (žltého), **šukara-tar** (peknej), **parňa-tar** (bielej);
- c) tvary zámen, napr. **man-de** (o mne), **amen-de** (o nás), **tumen-de** (o vás), **len-de** (o nich), **olen-de** (o tamtých), **sakonen-de** (o všetkých), **man-ge** (mne), **amen-ge** (nám), **tumen-ge** (vám), **len-ge** (im), **olen-ge** (tamtým), **sakonen-ge** (všetkým), **man-ca** (so mnou), **amen-ca** (s nami), **tumen-ca** (s vami), **len-ca** (s nimi), **olen-ca** (s tamtými), **sakonen-ca** (so všetkými), **man-dar** (odo mňa), **amen-dar** (od nás), **tumen-dar** (od vás), **len-dar** (od nich), **olen-dar** (od tamtých), **sakonen-dar** (od všetkých);
- d) tvary radových čísloviek, napr. **tritones-keró** (tretieho), **tritones-ke** (tretiemu), **tritone-ha** (s tretím), **tritones-tar** (od tretieho), **šartones-keró** (štvrtého), **šartones-ke** (štvrtému), **šartone-ha** (so štvrtým), **šartones-tar** (od štvrtého), **pandžtones-keró** (piateho), **pandžtones-ke** (piatemu), **pandžtone-ha** (s piatym), **pandžtones-tar** (od piateho), **šovtones-keró** (šiesteho), **šovtones-ke** (šiestemu), **šovtone-ha** (so šiestym), **šovtones-tar** (od šiesteho), **eftatones-keró** (siedmeho), **eftatones-ke** (siedmemu), **efatone-ha** (so siedmym), **eftatones-tar** (od siedmeho), **ochtotones-keró**

(ôsmeho), **ochtotones-ke** (ôsmemu), **ochtotone-ha** (s ôsmym), **ochtotones-tar** (od ôsmeho), **eňatones-ker** (deviateho), **eňatones-ke** (deviatemu), **eňatone-ha** (s deviatym), **eňatones-tar** (od deviateho), **deštones-ker** (desiateho), **deštones-ke** (desiatemu), **deštone-ha** (s desiatym), **deštones-tar** (od desiateho).

V slovách oddeľujeme aj tvary slovesných tried a prídavia, napr. **asan-dom** (zasmial/-a som sa), **asan-dam** (zasmiali sme sa), **ker-dom** (urobil/-a som), **ker-dam** (urobili sme), **asan-dal** (zasmial/-a si sa), **asan-dan** (zasmiali ste sa), **ker-dal** (urobil/-a si), **ker-dan** (urobili ste), **asan-da** (zasmiala sa), **asan-de** (zasmiali sa), **ker-de** (urobili).

Časti zložených slov oddeľujeme na hranici zloženia v zložených slovách, napr. **buter-džene** (viac osôb), **buter-val** (viackrát), **but-var** (viackrát), **but-kamutno** (náročný), **štare-pindrengero** (štvornohý), **jekh-dženo** (jedna osoba).

Spájací vokál neoddeľujeme od prvej časti slova, napr. **buťa-keri** (pracovitá), **jekh(a)-godakero** (jednomyselný), **jekhe-jileskero** (rovnaké cítenia), **lol(e)-čhamengero** (ružolíci).

Poznámka: Ak morfematické členenie slov nie je dostatočné alebo si ho neuvedomujeme, dávame prednosť slabičnému deleniu (delenie na rozhraní slabík), napr. **pha-res** (ťažko), **la-čhes** (dobro), **miš-tes** (dobro), **dikh-lo** (šatka), **par-no** (biely), **ka-lo** (čierny), **cik-no** (malý), **ba-ro** (veľký).

Rozdeľovanie slov na rozhraní slabík

Ak je medzi dvoma samohláskami jedna spoluhláska, tak slovo rozdeľujeme pred spoluhláskou, napr. **pe-rel** (padať), **me-rel** (zomrieť), **čhi-nel** (rezať), **ke-rel** (robiť), **so-vel** (spať), **ro-vel** (plakať), **be-šel** (sediť).

Ak je medzi dvoma samohláskami skupina dvoch spoluhlások, slovo rozdeľujeme na rozhraní medzi obidvoma spoluhláskami, napr. **par-ňol** (bieliť, vybieliť), **sas-ťol** (uzdravovať sa), **čhor-dol** (vytekať, roniť), **phan-del** (viazať), **čhiv-kerel** (hádzat).

Ak je medzi samohláskami skupina troch alebo viacerých spoluhlások a vnútri spoluhláskovej skupiny nie je morfematické rozhranie (alebo si ho neuvedomujeme), prvá spoluhláska patrí do prvej slabiky (na koniec prvého riadku), ostatné spoluhlásky patria do ďalšej slabiky (na začiatok nasledujúceho riadku), napr. **sas-tro** (svokor), **kan-dro** (trň), **pin-dro** (chodidlo).

Slová rozdeľujeme aj na mieste stretnutia sa dvoch samohlások patriacich do rozličných slabík (väčšinou ide o prevzaté slová), napr. **idea-los** (ideál), **lice-um** (lyceum), **individu-alno** (individuálny), **aktu-alno** (aktuálny), **gimnazi-jum** (gymnázium).

Nerozdeľujeme:

zložky (písmená) **ch, dz, dž, čh, kh, ph, th**, ktorými sa označujú osobitné hlásky (každá zložka ako celok označuje vždy iba jednu hlásku), napr. **bi-čhado** (poslanec, vyslanec/poslaný, vyslaný), **ja-kha** (oči), **di-khel** (pozerať), **jakh-valo** (okatý), **prin-džarel** (poznať), **li-džal** (odniesť, odvieť), **la-džal** (hanbiť sa).

PÍSANIE VEĽKÝCH PÍSMEN

Veľké písmená píšeme vždy na začiatku vety. Ďalej píšeme veľké písmená vo vlastných menách, pomenovaniach osôb, zvierat a predmetov. Ako vlastné mená sa používajú aj všeobecné pomenovania, pokiaľ nimi označujeme jedinečný predmet napr. v rozprávkach **khamoro – Khamoro** (Slnko), **čhon – Čhon** (Mesiak), **ruv – Ruv** (Vlk).

Veľké písmená píšeme aj v zemepisných názvoch (názvy miest, obcí, riek, pohorí, kontinentov, subkontinentov, ostrovov, polostrovov, štátov, krajín, krajov, správnych oblastí štátov, jaskýň, priepastí, vodopádov, kanálov, oceánov, morí, zálivov, prielivov atď.), napr. **o Uče Tatri** (Vysoké Tatry), **o Cikne Karpatí** (Malé Karpaty), **e Afrika** (Afrika), **e Amerika** (Amerika), **o Maškarphuvakero darjav/moros** (Stredozemné more).

V prípade, že sa v texte vyskytuje zemepisný názov a ten sa cituje, ponecháva sa originálny tvar názvu. Názvy miest a dedín, ktoré sú udomácnené, tiež píšeme s veľkým písmenom, napr. **Vil'bacha** (Bystrany), **Požoňa/Požoma** (Bratislava), **Kaša** (Košice), **Nevejsis** (Spišská Nová Ves), **Perješis** (Prešov), **Šomod'is/Zoloma** (Zvolen), **Šelmeca/Leva** (Levice), **Homona** (Humenné), **Bartva** (Bardejov), **Šeješis** (Sečovce), **Terebešis** (Trebišov), **Popradna** (Poprad), **Nad'mihaja** (Michalovce), **Rimasombat** (Rimavská Sobota), **Ujhela** (Slovenské Nové Mesto), **Nad'ida** (Veľká Ida), **Salanca** (Slanec).

S veľkým písmenom píšeme pomenovanie významných časových úsekov a závažných dejinných udalostí, napr. **Karačoňa** (Vianoce), **Patrad'i** (Veľká noc), **Slovačiko upreš'iben** (Slovenské národné povstanie).

S veľkými písmenami píšeme názvy kozmických objektov, názvy útvarov na povrchu mimozemských objektov (názvy hviezd, súhvezdí, planét, mesiacov, planétiiek, komét, skupín komét, meteoritov), napr. **e Galaksija/Thudeskero drom** (Galaxia/Mliečna dráha), **o Mars** (Mars), **e Venuša** (Venuša), **o Jupiter** (Jupiter), **o Uran** (Uran), **O Čhon** (Mesiak), **e Phuv** (Zem), **o Baro verdan** (Veľký voz), **e Andromeda** (Andromeda), **o Amor** (Amor), **o Eros** (Eros) a i.

Vo viacslovnom pomenovaní (titulky kníh, technické pomenovania), ktoré sa stáva vlastným menom len ako celok, píšeme s veľkým písmenom len prvé slovo, napr. **Nevo berš** (Nový rok), **Romane paramisa** (Rómske rozprávky), **Mule maškar amende** (Mŕtvi medzi nami).

S veľkým písmenom píšeme názvy úradov, inštitúcií, budov, domov, palácov, štadiónov, amfiteátrov, hradov, zámkov, kostolov, chrámov, katedrál, bazilík, kláštorov, brán, múrov. V prevzatých názvoch odporúčame písať veľké písmená ako v pôvodnom jazyku, napr. **Slovačiko džañbnaskeri akademija** (Slovenská akadémia vied), **Somnakune poša** (Zlaté piesky), **Hvjezdoslavoskero placos** (Hviezdoslavovo námestie), **Rajipnaskero urados** (Úrad vlády), **Bari Britanija** (Veľká Británia), **Šukar uca** (Pekná ulica), **Primacijalno palacis** (Primaciálny palác), **Artikano kher** (Dom umenia), **Sentnone Martinoskero kher** (Dom svätého Martina), **Sentnone Vitoskeri khangeri** (Chrám svätého Víta), **Baro čiňiko muros** (Veľký čínsky múr).

V niektorých prípadoch sú dvojslovné názvy skrátene, napr. **Atlantikos** (Atlantický oceán), **Jadranos** (Jadranské more), **Bajkalos** (Bajkalské jazero), **Nevejsis** (Spišská Nová Ves).

S veľkým písmenom píšeme všeobecné pomenovania v spojení s presným určením miesta alebo rozsahu pôsobnosti, napr. **Bazutno škola Bratislavate** (Základná škola v Bratislave), **Regijonalno sudos Kašate** (Okresný súd v Košiciach), **Regijonalno urados Nevejsiste** (Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi).

Veľké písmená píšeme aj na znak úcty v tvaroch zámen, v akademických tituloch, osloveniach, v panovníckych a v šľachtických tituloch a v tituloch cirkevných hodnostárov, napr. **Tumari Ekscelencija** (Vaša Excelencia), **Sentno Dad** (Svätý otec), **Ing. Janis Kovačis** (Ing. Ján Kováč), **PhDr. Milanis Bobekos** (PhDr. Milan Bobek), **Tumen** (Vy), **Tumaro** (Vaše).

Prívlastky pri rodných menách panovníkov, pápežov alebo iných historických osobností a postáv (skutočných alebo vymyslených) sa pokladajú za vlastné mená a píšú sa s veľkým začiatočným písmenom, napr. **o Laci Petalo** (Ladislav Petalo), **o Kalo Dand** (Čierny zub), **e Cinka Panna** (Cinka Panna),

e Kal'i Sara (Čierna Sara), **e Lačhi romaňi vila Kesaj** (Dobrá rómska víla Kesaj).

S veľkým začiatočným písmenom sa píše privlastňovacie prídavné mená utvorené od vlastných mien príponou: **-kero, -keri, -kere**, napr. **Gejza – le Gejzaskero, le Gejzaskeri, le Gejzaskere** (Gejza/Gejzov, Gejzova, Gejzove), **Irena – la Irenakero, la Irenaskeri, la Irenaskere** (Irenin, Irenina, Irenine).

S veľkým začiatočným písmenom sa píše prezývky pri menách, napr. **e Alena Horvathovo-Cikňi** (Alena Horváthová-Malá).

S veľkým začiatočným písmenom sa píše národné a kmeňové mená, mená príslušníkov iných etnických skupín a obyvateľov utvorené od vlastných mien, napr. **Rom** (Róm), **Indos** (Ind), **Biboldo/Čhindo** (Žid), **Slovakos** (Slovák), **Ungros** (Maďar), **Serbos** (Srb), **Hindos** (Hind), **Američanos** (Američan), **Rakušanos** (Rakúšan), **Angličanos** (Angličan), **Ňemcos** (Nemec).

Poznámka: **rom** s malým písmenom píšeme v prípade, keď ide o manžela, **romňi** s malým písmenom píšeme v prípade, keď ide o manželku.

S veľkým začiatočným písmenom sa píše mená zosobňujúce, personifikujúce niektoré javy, najmä mená alegorických a rozprávkových bytostí, napr. **Kesaj, Urme, Thorid'i, Šilalo, Phuveskero, Lolmiš**.

S veľkým začiatočným písmenom sa píše mená bohov, božstiev, rozličných biblických bytostí, každé pomenovanie zastupujúce meno Boha v kresťanskom chápaní, Ježiša Krista a Panny Márie na znak úcty, napr. **e Vesna** (Vesna), **o Ra** (Ra), **o Zeus** (Zeus), **o Sento Vod'i** (Svätá duša), **e Sentno Marija** (Svätá Mária), **e Madona** (Madona), **o Ježiš** (Ježiš), **o Kristus** (Kristus).

Veľké písmeno píšeme na začiatku priamej reči, napr. **Me lenge pr'oda phenava: „Ma keren oda!“** (Ja im to poviem: „Nerobte to!“).

Veľké písmená sa píše v iniciálových skratkách a značkách (vlastných mien, pomenovaniach úradov, inštitúcií, podnikov, akademických titulov, vedeckých hodností, chemických prvkov a fyzikálnych veličín, durových hudobných stupníc, pomenovaní menových jednotiek, svetových strán, napr.

J. (Janis), KÚ – RÚ (Regijonalno urados), Mgr. (Magisteris), O (Oksigenijum), D-dur (D-dur).

INTERPUNKCIA

Interpunkcia a jej funkcie

Interpunkcia je sústava príslušných grafických znakov (interpunkčných znamienok), ktoré sa používajú na členenie textu. V rómčine sa používajú tieto interpunkčné znamienka:

a) úvodzovky	(„“)
b) dvojbodka	(:)
c) pomlčka	(-)
d) tri bodky	(...)
e) lomka	(/)
f) čiarka	(,)
g) bodka	(.)
h) výkričník	(!)
i) otáznik	(?)
j) bodkočiarka	(;)
k) spojovník	(-)
l) apostrof	(´)
m) zátvorky	()

Vyčleňovaciú funkciu majú tieto interpunkčné znamienka: bodka, čiarka, pomlčka, dvojbodka, zátvorky, úvodzovky. Niektoré interpunkčné znamienka majú aj iné funkcie.

Bodkou sa naznačuje skrátenie slova alebo to, že ide o radovú číslovku (napr. **u dur. – u dureder, u m. a. – u mek aver, 8. – ohtoto**), bodkou, pravou zátvorkou, lomkou (spolu s číslicou alebo malým písmenom, alebo pomlčkou) sa označuje začiatok nových odsekov alebo jednotlivé body pri vyratúvaní (napr. **1., a), b/)**

Niektoré interpunkčné znamienka sa používajú aj na vyjadrovanie rozličných matematických vzťahov, napr. bodka označuje násobenie, dvojbodka delenie, pomlčka odčítanie.

Apostrof sa používa pri spojení dvoch slov, z ktorých prvé sa končí na samohlásku a druhé na samohlásku začína. Apostrof ruší samohlásku na konci prvého slova, napr. **So oda? – S´oda?** (Čo je to?), **angle oda – angl´oda** (predtým/skôr).

Poznámka: Ako bolo spomínané v časti venovanej segmentácii, v prípade spojenia predložky a člena apostrof nepíšeme, napr. **andre o foros – andro foros** (v meste).

Interpunkčné znamienka

Úvodzovky („...“)

1. Úvodzovky sa píšu na začiatku a konci priamej reči alebo na začiatku a na konci jednotlivých úsekov priamej reči, ktoré sú oddelené od seba uvádzacou vetou, napr. **„Me leske na pařav,“ phendã o Deřis.** („Neverím mu,“ povedal Deřo), **„Kaj dřas?“ phuřlas e daj le řhastar.** **„Elřines cha o dilos u palis řaj dřas.“** („Kam ideř?“ opýtala sa mama syna. „Najprv sa naobeduj a potom môžeř íř.“), **E Marřa phuřlas: „Keci ori?“** (Marřa sa opýtala: „Koľko je hodín?“), **E bibi visalřila ke Marta: „U tu?! Soske sal mek adaj, sidar andre řkola!“** (Teta sa obrãtala k Marte: „A ty?! Prečo si eřte tu, ponãhľaj sa do řkoly!“), **„Miro papus has jekhbareder primařis, the o dad, u the me som jekhfeder lavutaris pre calo Slovensko!“ ařarlas pes o barikano řhavo.** („Môj dedo bol najvãčři primãř, môj otec tieř, a aj ja som najlepři hudobník na celom Slovensku!“ chvãlil sa pyřnř chlapec.)
2. Úvodzovky sa píšu na začiatku a na konci doslovnřch citãtov, napr. **Andre gendř pes lekhavel: „Romano pařaviben hin Devleskero.“** (V knihe sa píše: „Rómska viera je od Boha.“), **O romano historikos o Bartoloměj Daniel andre peskri gendř „Kije historija Romengri“ lekhavel: „Akor e Marija Terezija reslas le bare rajen kij`oda, kaj le Romen te beřlaren pre phuv mařkar**

o gava th`o fora.“ (Rómsky historik Bartoloméj Daniel vo svojej knižke „K histórii Rómov“ píše: „Vtedy Mária Terézia dotlačila grófov k tomu, aby Rómov usadzovali na pozemkoch medzi mestami a dedinami.“).

3. Úvodzovky sa píšú pri uvádzaní výrazov, od ktorých sa hovoriaci dištancuje, používa ich s iróniou alebo v akomkoľvek inom zmysle, než sa používajú zvyčajne, napr. **Oda hin „godaver“, so tu phenes?** (To je „múdre“, čo povieš?) **Amaro „baro raj“ pes pale ašarlas.** (Náš „veľký pán“ sa znovu chválil.) **Savoredžene le „šeralestar“ asandilam u kerđam kada avresar.** (Všeci sme sa „šéfovi“ vysmiali a urobili sme to ináč.)

Dvojbodka (:)

1. Dvojbodka sa píše za vetou alebo výrazom, ktoré uvádzajú priamu reč, napr. **E daj phendá: „Kana somas cikňori, na sas avka sar akana.**“ (Mama povedala: „Keď som bola malá, nebolo tak, ako je teraz.“), **O papus phučlas: „Hin tut imar piraňi?“** (Dedo sa opýtal: „Máš už milú?“).
2. Dvojbodka sa píše v jednoduchej vete alebo súvetí pred časťou, ktorá predchádzajúcu časť objasňuje, rozvádza, dopĺňa alebo vysvetľuje, napr. **Maškar o Roma hin avka: ko kamel but te chal, šoha na čalola.** (Medzi Rómami je tak: kto chce veľa jesť, nikdy sa nenasýti.), **Na somas akor bachtale: na has love, has šil, u e famelija bešelas dur.** (Neboli sme vtedy šťastní: neboli peniaze, bola zima a príbuzní bývali ďaleko.)
3. Dvojbodka sa píše na vyjadrenie pomeru, napr. **jekh kijo štar** (1:4) (jedna ku štyrom), **trin kijo jekh** (3:1) (tri ku jednej).
4. Dvojbodka sa píše pred výpočtom niektorých členov výrazu, najmä ak veta uvádzajúca výpočet sama o sebe nemá zmysel, napr. **Andre romaňi čhib hin dijalekti: kalderašiko, vlachiko, lovariko...** (V rómskom jazyku sú dialekty: kalderašský, olašský, lovársky...), **Jekhbareder socialna problemi hine: bešiben, sikhľuviben, buťi.** (Najväčšie sociálne problémy sú: bývanie, vzdelanie, práca.)

5. Dvojbodka sa píše vo vetnej perióde na oddelenej časti, napr. ***So hin romipen, dodžanlòm man la phura datar: oda hin romaňi paťiv, lačhipen, manušiben.*** (Čo je rómstvo, dozvedela som sa od starej mamy: to je rómska česť, láskavosť, ľudskosť.) ***Pro phure berša araklòm, so hin bacht: na love, aľe famel'ija the sastipen.*** (Na staré roky som zistil, čo je šťastie: nie peniaze, ale rodina a zdravie.)

6. Dvojbodka sa píše v bibliografických údajoch za menom autora, napr. ***e Fabijanovo, T.: Sar me phiravas andre škola*** (Ako som chodila do školy), ***o Rusenko, A.: Trin pheňa*** (Tri sestry), ***e Horvathovo, A.: Pal e bari Rama*** (O veľkej Rame), ***e Lackovo, E.: Romane paramisa*** (Rómske rozprávky), ***o Daniel, B.: Kije historija Romengri*** (K rómskej histórii).

Pomlčka (-)

Pomlčka sa odlišuje od spojovníka tým, že je dlhšia a oddeľuje sa medzerami.

1. Pomlčka sa píše vo vete s menným prísudkom namiesto sponového slovesa (v prísloviach, heslách, nadpisoch, v nápisoch a pod.) napr. ***Romaňi čhib – amari zor.*** (Rómsky jazyk – naša sila), ***Sastipen – nekbareder barvalipen.*** (Zdravie – najväčšie bohatstvo), ***Te dživel korkoro – bari bibacht.*** (Žiť sám – veľké nešťastie.), ***But čhave – barvali famel'ija.*** (Mnoho detí – bohatá rodina.)

2. Pomlčka sa píše pri dôraznom naznačovaní, že nasleduje niečo neočakávané, prekvapujúce, mimoriadne, napr. ***Amen lenge phenas čačipen, aľe jon – chochaven.*** (My hovoríme pravdu, ale oni – klamú.), ***Me rodav bacht, kamiben, joj – love.*** (Ja hľadám šťastie, lásku, ona – peniaze.)

3. Pomlčka sa píše pri zdvojení alebo zopakovaní slova alebo celých výrazov a viet, ak chceme dosiahnuť väčší dôraz, napr. ***Sem imar – sem imar.*** (Veď už – veď už). ***Me oda na kerdòm – na kerdòm.*** (Ja som to neurobil/-a – neurobil/-a.). ***Muk man – muk man.*** (Nechaj ma – nechaj ma.) ***Kamav – kamav.*** (Chcem – chcem.)

4. Pomlčka sa píše pri oddeľovaní priamej reči jednej osoby od priamej reči druhej osoby, ak sa neuvádzajú v osobitných odsekoch, ale v súvislom texte jedna za druhou, napr. **Solachares? – Solacharav.** (Prisaháš? – Prisahám.), **So keres? – Nič! – Sar hoj nič?** (Čo robíš? – Nič! – Ako že nič?)
5. Pomlčka sa píše pri oddeľovaní vsuviek (slov, slovných spojení, celých viet), napr. **Kana somas cikňi – oda imar but berš – miri daj mange vakerelas paramisa.** (Keď som bola malá – prešlo už veľa rokov – moja mama mi rozprávala rozprávky.) **Sar somas terno – paťan ma paťan – somas nekzoraleder andro gav.** (Keď som bol mladý – verte neverte – bol som najsilnejší v dedine.), **Kames leske – na džanav či leske šaj paťav – duj šel euri.** (Dlžíš mu – neviem, či mu môžem veriť – dvesto eur.)

Poznámka: Vsuvka sa môže oddeľovať aj čiarkami alebo zátvorkami.

6. Pomlčka sa píše za otázkou, na ktorú si hovoriaci sám hneď odpovedá, napr. **Delas pes vareso te kerel? – He, delas pes.** (Dalo by sa niečo urobiť? – Áno, dalo by sa.) **Odmukav lenge? – Našti.** (Odpúšťam im? Nemôžem.). **Kamav les? – Kamav.** (Lúbim ho? Lúbim.).
7. Pomlčka sa píše pri vypočítaní jednotlivých bodov uvádzaných v samostatných riadkoch, napr.

- E komisija dela avri:* (Komisia vydá:)
- **romaňi ortografija** (rómsky pravopis),
 - **romano lavengero** (rómsky slovník),
 - **romaňi gramatika** (rómsku gramatiku).

Poznámka: Namiesto pomlčky sa v tomto prípade používajú aj iné grafické značky, napr. **pherďi angrustfi** ●, **pherdo štarešingengero** ■, **pherdo trinešingengero** ▲, **čuči angrustfi** ○, **čučo štarešingengero** □, **čučo trinešingengero** △.

8. Pomlčka sa píše na naznačenie rozpätia alebo vzťahu rovnocennosti medzi dvoma, prípadne viacerými bodmi, a to:

- a) časového a miestneho rozpätia, napr. **2003 – 2005, januaris – februaris** (január – február), **sikh 10 – 15** (lekcia 10 – 15), **seri 47 – 52** (strany 47 – 52),
- b) staníc alebo zastávok na trati najdôležitejších miest na trase, napr. **Kaša – Popradna – Žilina – Požoňa**,
- c) spoluautorov, spoluusporiadateľov, spojencov, napr. **M. Hübschmannovo – H. Šebkovo – A. Žigovo, Čechiko – Slovačiko** (Česko – Slovensko),
- d) vzťahov medzi rozličnými javmi a protikladmi, napr. **lačhes – nalačhes** (dobro – zle), **terno – phuro** (mladý – starý), **siklúvne – sikhlarde** (žiaci – učitelia),
- e) v matematike ako znamienko odpočítania: **10 – 4 (deš bijo štar), 100 – 37 (šel bijo trandathešov)**.

Tri bodky (...)

1. Tri bodky sa píše na označenie vzrušenej, prerušovanej alebo prerývanej reči, napr. **O Del tumen marla ...** (Boh vás potrestá...), **Avrikoškerde ...**(Prekliati...), **Phendomas, ča ...**(Povedal/-a by som, ale..), **So šaj phenav...** (Čo môžem povedať...).
2. Tri bodky sa píše na konci samostatnej vety alebo súvetia, keď používateľ jazykového prejavu úmyselne nedokončí svoj prejav, lebo sa mu zdá niektorý výraz nevhodný, nepresný, nevie, ako v jazykovom prejave pokračovať: **Gondol'nav, hoj ...**(Myslím si, že ...), **Phendomas, hoj ada ...** (Povedal/-a by som, že to ...), **Gelas andro foros u ...** (Išiel/išla do mesta a ...), **Avle, no...** (Prišli, lenže...).
3. Tri bodky sa píše vo vyjadreniach a výrokoch, ktoré sú všeobecne známe, najmä v prísloviach a porekadlách, napr. **Kaj na džal o kham ...** (Kde nesvieti slnko...), **Kaj nane o Del ...** (Kde nie je Boh...), **Nane oda lavutaris...** (Nie je taký hudobník...), **Sar o kokosos: avral kalo...** (Ako kokos: zvrchu čierny...).

Lomka (/)

1. Lomka sa píše medzi variantnými výrazmi, napr. **famel'ija /famil'ija** (rodina), **jekhfeder/nekfeder** (najlepší), **čhamalo/čhamengero** (baculatý), **repaňa/**

repañis (mrkva), *čačuno/čačikano* (pravdivý), *joj/oj* (ona), *jon/on* (oni), *jov/ov* (on), *kaľika/kaľikos* (mrzák), *asandútno/asangutno* (usmiaty).

2. Lomka sa píše medzi variantnými príponami, napr. **-iben/-ipen: dikhiben/dikhipen** (pohľad, rozhľad), **arakhiben/arakhipen** (ochrana, útočisko), **-eskro/-eskero: dīveseskro/dīveseskero** (denný), **-ado/-ardo: čhorado/čhorardo** (poliaty, posypaný), **-dūtno/-gutno: izdrandūtno/izdragutno** (traslavý), **darandūtno/darangutno** (bojazlivý).
3. Lomka sa píše na vyjadrenie podielového vzťahu veličín, napr. **1/2 jepaš, 1/4 – jepašestar jepaš, 1/6 – šovto koter/kotor, 2/6 – duj šovte kotera/kotora, 3/4 – trin štare kotera/kotora, 5/8 – pandž ochtote kotera/kotora.**

Čiarka (,)

Čiarka má v texte alebo v stavbe vety funkciu vyčleňovaciu, pripájajúcu a odčleňovaciu.

Vyčleňovacia funkcia čiarky

1. Čiarkou sa vyčleňujú citoslovčia, napr. **Jaj, phares mange, bo tajsar imar adaj n´avava.** (Joj, ťažko mi je, lebo zajtra už tu nebudem.), **Ej, bo šukar čhaj tut hin.** (Ej, ale máš peknú dcéru.), **Čhajori romaňi, jaj, ker mange jagori.** (Devčiatko rómske, ej, urob mi ohník.).
2. Čiarkou sa vyčleňuje oslovenie, napr. **Dado, cineha mange?** (Otec, kúpiš mi), **So tumenca ela, čhavorale!** (Čo s vami bude, deti!), **De man kejčen, Šaňi, ma dara!** (Požičaj mi peniaze, Šaňo, neboj sa!), **S´oda vakeres, Ramo!** (Čo to rozprávaš, Rama!), **Lačho dīves, Romale, som imar adaj.** (Dobrý den, Rómovia, som už tu.), **Av arde, čhaje!** (Pod' sem, dievča!).

Poznámka: Oslovenie vyčleňujeme čiarkami aj vtedy, keď pred ním predchádza zámeno 2. osoby sg. alebo pl. – **tu** (ty), **tumen** (vy), napr. **U tu, romeja, kaj keres buťi?** (A ty, človeče, kde pracuješ?), **Ma bister pre amende aňi tu, phraleja!** (Nezabudni na nás ani ty, brat náš!), **Me somas ke tumende u tumen, bibi, kana avena ke amende?** (Ja som bol u vás a vy, teta, kedy vy prídete k nám?),

A tumen, čhavale, so kerena? (A vy, chlapci, čo urobíte?), **Av the tu, daje.** (Príd aj ty, mama.).

3. Čiarkou sa vyčleňujú citovo hodnotiace (zvolacie) výrazy, ktoré vznikli posunom oslovenia do tretej alebo prvej gramatickej osoby, napr. **U me, dilino, leske phendom avri.** (A ja, hlúpy, povedal som mu to.), **Sem jon, čorore, dživen bije daj.** (Ved' oni, chudáci, žijú bez mamy.), **U jov, godaver manuš, sig denaštas.** (A on, múdry človek, rýchlo utiekol.), **So amen, čore, keraha?** (Čo budeme, nešťastní, robiť?).
4. Čiarkou sa vyčleňujú hodnotiace častice, ak sa nimi vyjadruje postoj hovoriaceho k obsahu celej výpovede, napr. **Čačipen, na savore Romen len andre buti, vašoda but Roma dživen čorores.** (Pravda, nie všetkých Rómov berú do práce, a preto veľa Rómov žije chudobne.), **Chvala Devleske, dživav mange mištes, so mangav the tumenge.** (Chvalabohu, ja si žijem dobre, a to želám aj vám.) **Pre Devleskeri žala, jov mulas.** (Bohužiaľ, on zomrel.).
5. Čiarkou sa vyčleňujú kontaktové výrazy, napr. **Šun, so tuke phenava!** (Počúvaj, čo ti poviem!), **Achalon, ada našti kerav bijal tumende.** (Pochopte, to nemôžem bez vás urobiť.), **Mangav tumen, aven ajse lache u den mange smirom.** (Prosím vás, buďte takí dobrí a dajte mi pokoj.), **Šunen man, me na džav!** (Počúvajte, ja nejdem!), **Amen, pařan amenge, das čačipen tumen!** (My, verte nám, dávame za pravdu vám!).
6. Čiarkou sa vyčleňujú vsuvky, ktoré prinášajú významovo závažnú informáciu, ale pre porozumenie vety nie sú nevyhnutné, napr. **Tumari čhaj, šaj phenav, nalači.** (Vaša dcéra, môžem povedať, je zlá.), **O Roma, oda hin čačipen, varekana feder l'ikerenas o romipen.** (Rómovia, to je pravda, niekedy lepšie udržiavali rómske zvyky.), **Jov, sar phenen, nane lacho manuš.** (On, ako hovoria, nie je dobrý človek.).
7. Čiarkou sa vyčleňuje uvádzacia veta vsunutá do reči postavy alebo autora, napr. **Dado, dih, phenel o raklo.** (Otec, pozri, hovorí chlapec.), **Nane oda čačipen, hoj o romane čhave na kamen te sikhľol, phendās e sikhľardi.**

(To nie je pravda, že rómske deti sa nechcú učiť, povedala učiteľka.), **De man smirom, phenel joj.** (Daj mi pokoj, povedá ona.), **Ko sal, phenel o direktoris, av arde!** (Kto si, hovorí riaditeľ, pod' sem!).

8. Čiarkou sa vyčleňujú vedľajšie vety v podradovacom súvetí a píše sa pred pôvodnými podradovacími spojkami **kaj, te** (slovíčko **te** má okrem platnosti spojky aj funkciu častice). V niektorých oblastiach sa spojka **kaj** nahradzuje prevzatou spojkou **hoj**, napr. **Savore džene džanen, hoj amaro papus baro paramisaris.** (Všetci ľudia vedia, že náš dedo je veľký rozprávkar.), Spojením spojky **kaj** s časticou **te** vzniká spájací výraz s účelovým významom, napr. **Thov jag andro bov, kaj te avel tatoro andro kher!** (Rozlož oheň v piecke, aby bolo v izbe teplo!), **Vičinen le Romen, kaj te aven pro paramisa!** (Zavolajte Rómov, aby prišli počúvať rozprávky!), **Av, te na dela brišind.** (Príď, keď nebude pršať.), **Phendom, kaj/hoj som khere.** (Povedal som, že som doma.).
9. Čiarkou sa vyčleňujú vety v priradovacích súvetiach okrem súvetia zlučovacieho a píše sa pred prevzatými priradovacími spojkami **ale, ča, či, abo, bo**, no napr. **Na ča jov avla, ale avle the leskere amala.** (Nielen on prišiel, ale prišli aj jeho priatelia.), **Raťi pašlila, no na džanelas te zasovel.** (Večer si ľahla, ale nevedela zaspať.), **Oda levos, či s' oda hino?** (To je lev, či čo je to?), **Ačhes ke amende, abo džas khere?** (Zostávaš u nás, alebo ideš domov?), **Imar našti chala, bo čalila la zuminatar.** (Už nemohla jesť, lebo sa nasýtila polievkou.), **Jov vakerlas džungales, bo na has lačhes avriľikerdo.** (Hovoril neslušne, pretože nebol dobre vychovaný.).
10. Čiarkou sa vyčleňuje dej pri podmienke, napr. **Te man šundalas, šaj ulalas sasto.** (Keby si ma bol počúval, mohol by si byť zdravý.), **Ča o cikne čhavore šaj chanas, bo na likerdehas avri bokhatar.** (Len malé deti mohli jesť, lebo by nevydržali od hladu.), **Te sikhľuvaha lačhes, lena amen pre maškarutňi škola.** (Keď sa budeme dobre učiť, zoberú nas na strednú školu.).
11. Čiarkou sa vyčleňuje prístavok voľný, napr. **E Elena Lackovo, romaňi lekhadi, bares kamelas le Romen.** (Elena Lacková, rómska spisovateľka, mala veľmi rada Rómov.), **O dad, baro bračošis, igen rado bašavelas romane gila.** (Otec, veľký violista, veľmi rád hral rómske piesne.).

Pripájacia funkcia čiarky

1. Čiarka pripája jednotlivé členy viacnásobného výrazu (viacnásobný vetný člen), napr. **Lel andre žeba somnakune angrusťa, lancocis andre men, mirikle.** (Vkladá si do vrecka zlaté prstene, retiazku na krk, koráliky.) **Mire čhave hine somnakune, lačhe, šukar, godaver.** (Moje deti sú zlaté, dobré, pekné, chytré.) **Andre kuchňa hin amen taňira, čare, pira, roja, čhura.** (V kuchyni máme taniere, misy, hrnce, lyžice, nože.).
2. Čiarka má pripájaciu funkciu v priradovacom súvetí bezspojkovom, napr. **O cikno Jožkus džalas, imar rařila, o čhavoro na dikhelas, dukhalas les o pindrore, beřta peske tel o kařt, zasuta.** (Malý Joško išiel, už sa zvečerilo, chlapec nič nevidel, boleli ho nohy, sadol si pod strom, zaspal.) **O dad avla, čhida tele o gerekos, čumidňa la da, džahas ke leste, diňas amen cukriki.** (Otec prišiel, vyzliekol sa z kabátu, pobozkal mamu, išli sme k nemu, dal nám cukríky).

Odčleňovacia funkcia čiarky

1. Čiarkou sa odčleňuje vytýčený vetný člen, napr. **Amaro papus, oda hin čačikano Rom!** (Náš dedo, to je pravý Róm!) **Miri sikhľard'i, kada has bari manuřni!** (Moja učiteľka, to bola veľká osobnosť!).
2. Čiarkou sa odčleňuje pričlenený vetný člen alebo vetná konštrukcia, napr. **The tu lake phenes ajse džungale lava, sar oda?** (Aj ty jej hovoríš také škaredé slová, ako to?) **E Giza igen lačhes tavel, so phenes?** (Giza veľmi dobre varí, čo povieš?).

Bodka (.)

1. Bodka sa píše na konci oznamovacej vety, napr. **E daj tavel zumin.** (Mama varí polievku.) **E daj tavel zumin, kerel the mas phuvalenca.** (Mama varí polievku, robí aj mäso so zemiakmi.) **E daj tavel zumin, kerel the mas phuvalenca u pijaha paře tejos.** (Mama varí polievku, robí aj mäso so zemiakmi a budeme k tomu piť čaj.).
2. Bodka sa píše za osamostatneným vetným členom, napr. **Pre phabal'in hin but phaba. Pre lengeri.** (Na jabloni je veľa jabĺk. Na ich.), **Amaro papus has cimbalmořis. Baro cimbalmořis.** (Náš dedo bol cimbalista. Veľký cimbalista.).

3. Bodka sa píše na konci vety so slovesným tvarom rozkazovacieho spôsobu, ale aj bez neho, ak má veta ráz prosby, žiadosti, rady, pokynu alebo na konci želacej vety, napr. ***Ilonko, av ajsi lačhi, šegitin mange.*** (Ilonka, buď taká dobrá, pomôž mi.), ***Ma chuťker andro lav le phure manušenge.*** (Neskáč do reči starším ľuďom.), ***Phenen ala lava romanes.*** (Povedzte tieto slová po rómsky.), ***Te avelas pal tiro.*** (Keby bolo po tvojom.).

Poznámka: Na konci želacej vety sa môže písať nielen bodka, ale aj výkričník: ***Ilonko, av ajsi lačhi, šegitin mange!*** (Ilonka, buď taká dobrá, pomôž mi!).

4. Bodka sa píše za skratkou rodného mena, napr. ***e E. Lackovo*** (E. Lacková), ***e M. Hübschmannovo*** (M. Hübschmannová), ***o J. Horváth*** (J. Horváth).
5. Bodka sa píše za číslicami, ktoré sa píšú namiesto radovej číslovky, napr. ***1. (elšino), 2. (dujto), 25. (bišupandžto), 6. 6. 2005 (šovto junos 2005).***
6. Bodka sa píše aj za číslicami zastupujúcimi vyjadrenia, napr. ***1. – pal jekhto, 2. – pal dujto, 3. – pal trito, 9. – pal eňato.***

Poznámka: V slovnom vyjadrení sa pripúšťa variantnosť: ***1. – elšines, 2. – dujtones, 3. – tritones, 9. – eňatones.***

7. Bodka sa píše aj ako znamienko na označenie násobenia, napr. ***3 . 6 (trin var šov, trival šov), a . b (a var b), 12 . 97 (dešuduj var eňavardeštheefta).*** Slovo ***var*** sa píše oddelene od číslovky, pretože v tomto prípade nejde o násobné číslovky.
8. Bodka sa píše za číslicami na oddelenie skupiny alebo podskupiny, napr. ***1.1. (elšino grupa, elšino telgrupa), 2.4. (dujto grupa, štarto telgrupa), 8.13 (ochtoto grupa, dešutrito telgrupa).***

Výkričník (!)

1. Výkričník sa píše na konci rozkazovacích a želacích viet a súvetí, najmä s formou zvolacích viet, a to:

- a) na konci samostatných viet, napr. **Denašen!** (Utekajte!), **T´aven bachtale!** (Budte šťastní!), **Aven, džas!** (Podte, ideme!), **Aran per sera!** (Uhnite na stranu!), **Gilaven!** (Spievajte!),
- b) na konci menných výrazov, citosloviec a oslovení s platnosťou jednočlennej vety, napr. **Načáčipen!** (Nepravda!), **Jaj!** (Jaj!), **Deži!** (Dežo!), **Bizo!** (Určite!).

Poznámka: Na začiatku listov sa po oslovení namiesto výkričníka píše čiarka a pokračuje sa na novom riadku, napr.

Miri romňi,

idž chudľom tutar o lil, lošalilom.

(Moja žena,

včera som dostal od teba list, potešil som sa.)

Lačhe amala,

mangav tumenge savoro jekhfeder ke Nevo berš.

(Drahí priatelia,

želám vám všetko najlepšie k Novému roku.)

2. Výkričník sa píše za zvolacími vetami, ktoré majú povahu opytovacích viet. Často sa v nich píše otáznik aj výkričník, napr. **Ta, s´oda tu mandar kames?!** (Tak, čo chceš odo mňa?!), **Pr´ada ča avke dikhaha?!** (Na toto budeme len tak pozerať?!), **Soske man o Del marel?!** (Prečo ma Boh tresce?!).
3. Výkričník sa píše, keď je viac výrazov, ktoré vyžadujú výkričník. Vtedy sa píše výkričník iba za posledným z nich, napr. **Čhavale, Romale!** (Chlapci!) **Dža imar, džā!** (Chod' už, chod'!) **Muken amen, muken amen, mek jekhvar phenav, muken amen!** (Nechajte nás, nechajte nás, ešte raz hovorím, nechajte nás!).

Otáznik (?)

1. Otáznik sa píše na konci opytovacích viet, a to:
 - a) na konci samostatnej vety, napr. **So keres?** (Čo robíš?), **Sar sal?** (Ako sa máš?), **So mange kames te phenel?** (Čo mi chceš povedať?), **Keci ori?** (Koľko je hodín?), **Keci kada mol?** (Koľko to stojí?), **Soske na phenes pale?** (Prečo neodpovedáš?),

b) na konci výrazu použitého vo vetnej platnosti, napr. **Čaćipnaste?** (Skutočne?), **He?** (Áno?), **Oda phuro?** (Ten starý?), **Soske?** (Prečo?), **Tajsa?** (Zajtra?).

2. Otáznik sa píše na konci podradovacieho súvetia, keď hlavná veta je opytovacia, napr. **Šundān, hoj ole Romen čhide avri andal o khera?** (Počuli ste, že tých Rómov vyhnali z domov?), **Phen, hoj tumaro papus has phureder sar amaro?** (Hovoríte, že váš dedo bol starší ako náš?).

3. Otáznik sa píše na konci priradovacieho súvetia, keď je na konci súvetia opytovacia veta, napr. **Avlām odoj u so dikhlām?** (Prišli sme tam a čo sme videli?).

Poznámka: Za zvolacími vetami, ktoré majú povahu opytovacích viet, sa môže písať aj otáznik, aj výkričník, napr. **Ta, s´oda tu phendal?!** (Tak, čo si to povedal?!).

4. Otáznik sa píše vo vnútri vety v zátvorkách za jednotlivým slovom alebo výrazom, keď chceme naznačiť pochybnosti o správnom použití alebo správnom znení výrazu, pochybnosti o správnosti alebo vhodnosti istého prístupu, postupu, alebo podobne, napr. **Nane love (?) pro chaben.** [Niet peňazí (?) na jedlo.], **Vareko – amaro Dežis (?) kerdas diliñipen.** [Dakto – náš Dežo (?) urobil hlúposť.].

Bodkočiarka (;)

1. Bodkočiarka sa píše v jednoduchej vete alebo v súvetí pred tou časťou, ktorá podáva vysvetlenie predchádzajúcej časti, napr. **Na musaj oda odoj te el; šaj oda el the avrether.** (Nemusí to byť tam; môže to byť aj inde.)

2. Bodkočiarka sa píše v jednoduchej vete na oddelenie vysvetľovacieho prístavku, napr. **Sam andal o jekh them; andal e India.** (Sme z jednej krajiny; z Indie.).

3. Bodkočiarka sa píše na oddelenie časti výpočtov, ak ide o skupiny, ktorých členy významovo tesnejšie súvisia, napr. **Kijo kherutne džviri peren: graj;**

guruvňi; bakri; kachňi; balo; papin. (K domácim zvieratám patria: krava; ovca; sliepka; brav; hus.) **Kijo nava peren: šerutne nava; kijathode nava; vašonava; ginde.** (K menám patria: podstatné mená; prídavné mená; zámená; číslovky.).

4. Bodkočiarka sa píše v súvetiach na oddelenie väčších častí na dosiahnutie prehľadnosti, napr. **Ušřila upre, gela andro veš; sar ušřile o Roma, oj sas pale le kaštenca.** (Vstala, išla do lesa; keď Rómovia vstali, ona bola späť s drevom.) **O partizani pes garude andro veš, richtinde pes; sar avenas o nacisti, marde pre lende.** (Partyzáni sa skryli v lese, pripravili sa; ak prichádzali nacisti, zaútočili na nich.).
5. Bodkočiarka sa píše vo výpočtoch uvádzaných ako samostatné odseky, napr. **Te džal pal oda, save dijalekti hin andre romaňi čhib, šaj phenas, hoj keci hin gava the fora, ajci hin aver vakeribena:**
- a) **rumuňiko čhib** (rumunský jazyk);
 - b) **vlachiko čhib** (olašský jazyk);
 - c) **lovariko čhib** (lovarský jazyk);
 - d) **kalderašiko čhib** (kalderašský jazyk);
 - e) **sintiko čhib** (sintský jazyk);
 - f) **beašiko čhib** (beašský jazyk);
 - g) **phagerďi čhib** (lomený jazyk).

Spojovník (-)

Spojovník sa odlišuje od pomlčky. Spojovník je kratší ako pomlčka a neoddeľuje sa medzerami.

1. Spojovník sa píše v spojeniach na vyjadrenie zlučovacieho významu. Takto tvoríme tzv. nadradené pojmy typu: rodičia, hydina, dobytok, manželia a pod., napr. **daj-dad** (rodičia), **kachňa-papiňa** (hydina), **čhura-roja** (príbor), **graja-gurumňa** (dobytok), **rom-romňi** (manželvia), **romňi-čhave** (rodina), **phrala-pheňa** (súrodenci), **paňa-veša** (príroda).
2. Spojovník sa píše v spojeniach, v ktorých zložky stoja v protiklade, napr.

lačhes-nalačhes (dobre-zle), **mištes-namištes** (dobre-nedobre), **lokes-phares** (ľahko-ťažko), **barvales-čores** (bohato-chudobne).

3. Spojovník sa píše v osobných menách (v cudzích rodných menách, v priezviskách), napr. **e Curie-Sklodowsko, o Jean-Paul**.

Apostrof (´)

1. Apostrof sa píše ako znamienko vynechania hlásky, napr. **So oda? = S´oda?, Ko oda? = K´oda?**

Poznámka: Keď sa vynecháva samohláska pri spojení spojky a člena, apostrof nepíšeme: **andre o kher = andro kher, pre o drom = pro drom, ke e daj = ke daj, ke o phral = ko phral**.

2. Apostrof sa píše ako znamienko skrátenia údajov o rokoch vyjadrených číslicami, v názvoch podujatí, v blahoželaniach a pod. Apostrofom sa nahrádzajú prvé dve číslice z označenia tisícročia a storočia, napr. **Pf´25, andro oktobros`81** (v októbri`81).

Zátvorky ()

V rómčine sa najčastejšie používajú okrúhle zátvorky (barora).

1. Do okrúhlych zátvoriek sa vkladá – zapisuje slovo alebo výraz, ktorým vysvetľujeme, objasňujeme, rozvádzame, dopĺňame alebo spresňujeme hlavnú myšlienku jazykového prejavu, napr. **E Milena Hübschmannovo sikhľolas romaňi kultura the romaňi čhib (o Roma sas lakere sikhľarde the amala)**, Milena Hübschmannová študovala rómsku kultúru a rómsky jazyk (Rómovia boli jej učiteľmi a priateľmi), **Sikhľuvas vlachiko romaňi čhib (lovarsko dialektos)**, Učíme sa vlašskú rómčinu (lovársky dialekt).
2. Do okrúhlych zátvoriek sa vkladá – zapisuje meno autora za citát, alebo meno autora a názov práce, napr. **Romano bašaviben hin sar romaňi paramisi: lidžal tut andro šukariben, andro lačhipen the andro**

žužipen. Romano bašaviben manušes diliňarel. Manuš na musaj te ačaloł o lava andre gil'i, šaj ča šunel, prindžarel, savi dukh, savi loš andre hin. Andro romano bašaviben o luluda baron, o čara, o draba, so sastaren o jilo. (Reiznerová, M.: Pal o romano bašaviben/O rómskej hudbe). Rómska hudba je ako rómske rozprávky: odnesie ťa do krásy, dobroty a do čistoty. Rómska hudba poblázní človeka. Človek nemusí rozumieť slovám v piesni, môže len počúvať, poznávať aká bolesť, aká radosť je v nej. V rómskej hudbe rastú kvietky, liečivé byliny, ktoré liečia srdce. (Reiznerová, M.: Pal o romano bašaviben/O rómskej hudbe).

Ma dara te phenel, te namištes kerďal. (Neboj sa povedať, keď si urobil zle.) **Kas o Del andro kher and'a, me les avri na čhivava.** (Koho Boh do domu privedie, ja ho z domu nevyhodím.) **Maro tut šaj dav, ale god'i na.** (Chlieb ti môžem dať, ale rozum nie.) (Arne B. Mann: *Neznámi Rómovia, Bratislava 1992, s. 155 – 156*).

3. Do okrúhlych zátvoriek sa vkladá – zapisuje časový alebo iný údaj za menom osoby alebo názvom, napr. **Milena Hübschmannovo (1933 – 2005) – ul'ilas Prahate (Čechiko)** – (narodila sa v Prahe, v Českej republike), **o Matéo Maximoff (17. 1. 1917 - 24. 11. 1999) ul'ilas andre Barcelona (Špaňelsko)** – (narodil sa v Barcelone, v Španielsku).

SLOVNÍČEK VYBRANÉHO RÓMSKEHO JAZYKOVEDNÉHO NÁZVOSLOVIA Z OBLASTI PRAVOPISU

Typológia: Tipologija

Fonematický/fonologický princíp: **Fonematicko/fonologicko principos**

Morfematický/morfologický/gramatický princíp: **Morfematicko/morfologicko/gramaticko principos**

Etymologický princíp: **Etimologicko principos**

Interdialektný princíp: **Interdijalektno principos**

Interpunkcia: Interpunkcija

úvodzovky: **hazdune** („“)

dvojbodka: **dujbinda** (:)

pomlčka: **phard** (-)

tri bodky: **trin binda** (...)

lomka: **vaj-ajsi** (/)

čiarka: **sañi** (,)

bodka: **bindi** (.)

výkričník: **vičin** (!)

otáznik: **phučo** (?)

bodkočiarka: **bindi-sañi** (;)

spojovník: **phand** (-)

apostrof: **apostrofos** (´)

zátvorky: **barora** ()

Diakritika: Dijakritika

mäkčeň: **čiriklo**

dĺžeň: **d'indardi**

Ďalšie grafické znaky: Aver grafika

pherdi angrusti ●, **pherdo štarešingengero** ■, **pherdo trinešingengero** ▲, **čuči angrusti** ○, **čučo štarešingengero** □, **čučo trinešingengero** △.

LITERATÚRA

Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Romsko-český a česko-romský kapesní slovník, nakladatelství Fortuna, Praha 20001.

Červenka, Jan: Výklad romského pravopisu.

Dostupné online: <https://www.romstina.ff.cuni.cz/rp/index.php>

Ivanová – Šalingová Mária: Slovník cudzích slov, SPN, Bratislava 1988.

Koptová Anna: Rómčina do vrecka, Peczolt 1995.

Pravidlá slovenského pravopisu, SAV, Bratislava 2003.

Šebková Hana, Žlnayová Edita: Romaňi čhib, nakladatelství Fortuna, Košice, 2002.

Šebková Hana, Žlnayová Edita: Nástin mluvnice slovenské romštiny (pro pedagogické účely), Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 1998.

